

KERK EN VLAAMSE BEWEGING. In welke mate heeft de twee laatste eeuwen de Kerk – de Rooms-Katholieke Kerk – de V.B. direct of indirect beroerd, bevorderd of geremd?

1. DE GEESTELIJKHEID ONDER HET OOSTENRIJKS EN HET FRANS BEWIND EN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN (1780-1830). Van de tweede helft van de 18^e eeuw af versnelde in onze gewesten het verfransingsproces. Frans was de omgangstaal aan het hof van Karel van Lotharingen te Brussel, aan de hierbij aanleunende salons, alsook verder in het Vlaamse land in de kringen van de adel en de hogere burgerij. Ook in de kerkelijke administratie werd door de hogere geestelijkheid naast het Latijn bij voorkeur het Frans gebruikt. Bij de predikatie echter, het catechismusonderricht en lager schoolonderwijs werd de volkstaal gebruikt.

Tijdens het Franse bewind breidde de denationalisatiepolitiek zich systematisch verder uit. Officiële stukken, gerechtelijke processen, straatnaamborden werden in het Frans gesteld. Frans werd ook, naast het Latijn, de voertaal in het secundair onderwijs en werd er als verplicht vak onderwezen. Met het sluiten van het concordaat in 1801 kwam ook haast de gehele kerkelijke administratie in de handen van „grands seigneurs” van het oude regime, door Napoleon bewust in ere gehouden. In 1801 moest kardinaal Van Franckenberg te Mechelen plaats maken voor de tachtig-jarige J.A. Besuéjoules de Roquelaure, bisschop van Senlis en voormalig hofaalmoezenier te Versailles; in 1803 werd deze door l'abbé de Praedt, bisschop van Poitiers, vervangen. Et.A.Fr. Fallot de Beaumont werd bisschop te Gent en in die functie op zijn beurt opgevolgd door de voormalige aalmoezenier van de keizerlijke hofkapel, M.J.M. Prins de Broglie. Te Namen was er Ch.Fr. Pisani de la Gaude uit de Provence. Te Doornik Fr.-J. Hirne en te Luik J.Ev. Zaepfel, beiden uit de Elzas. Al deze prelaten wensten de Franse heerschappij in onze gewesten te bestendigen. Fallot de Beaumont schreef onomwonden naar Parijs dat hij desnoods een beroep op de politie zou doen om de keizerlijke catechismus ingang te doen vinden en dat hij van plan was een deel zijner seminaristen naar Parijs of Lyon te sturen „pour franciser la Belgique en peu de temps”. (L. de Lanzac de Laborie, o.c., II, p. 102). De plaatselijke geestelijkheid op het platteland en in de steden bleef in het uitoefenen van haar ambt de volkstaal trouw. Jan-Frans Willems beleefde deze periode en getuigde in 1821 in een brief aan priester J.B. Buelens, dat naar zijn oordeel de geestelijkheid tijdens het Franse bewind de volkstaal het best verdedigd had. En toen ongeveer twintig jaar later te Brussel en in Wallonië voor aansluiting bij Frankrijk werd geijverd, schreef dezelfde Willems aan J.B. David: „Mijn hoop ligt nog alleen bij de geestelijkheid. Deze moet bij onze

bevolking den Duitschen (= Nederlandse) geest opwekken en taal en zeden herstellen." (Max Rooses, o.c., p. 166). Leo de Foere behoort in de periode 1800-'20 ongetwijfeld tot de eerste priesters-flaminganten. Hij achtte het Vlaams één der oudste, rijkste en schoonste der Europese levende talen. Hij laakte de Franse denationalisatiepolitiek en juichte bij Napoleons val en de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden.

Willem I wenste de volledige vernederlandsing van het openbare leven in Vlaanderen en vaardigde daartoe de gepaste decreten uit. Van het schooljaar 1823-'24 af werd het Nederlands in de zesde klas de verplichte voertaal. Trapsgewijze gebeurde dit in de voorgaande klassen, zodat in de zomer van 1829 de eerste, volledig in het Nederlands gevormde leerlingen de school verlieten. Deze en andere op taalgebied uitgevaardigde decreten ontstemden echter de Franstaligen en de Walen. Daar Willem I anderzijds voor de religieuze mentaliteit van zijn onderdanen weinig begrip toonde, vervreemde hij geleidelijk ook de Vlaamse bevolking van zich. Zelfs duidelijk Vlaamsgezinde priesters als L. de Foere, J.B. Buelens en de nog jonge J.B. David distantieerden zich van hem. Leo de Foere, eertijds Grootnederlands georiënteerd, geleidelijk beducht dat met het Nederlands ook het protestantisme werd binnengehaald, werd één der hevigste tegenstanders van het samengaan van Noord en Zuid. Evenzo J.B. Buelens. Het beruchte vers uit zijn gelegenheidsgedicht bij de priesterwijding van zijn oud-leerling F.X. de Ram in 1827 *Haereticum nescit Belga subire jugum* (Een ketters juk kan een Belg niet verdragen) kostte hem één jaar opsluiting. Dit vers verraadt ongetwijfeld het wantrouwen van de katholieke bevolking tegenover Willem I's politiek.

2. KERK EN V.B. TUSSEN 1830 EN 1914.

a) *Taalkundige activiteit bij de geestelijken.* Als reactie op het Nederlandse regime werd het openbare leven in België opnieuw verfranst. In hun unitaire, centraliserende visie beschouwden de nieuwe bewindvoerders de taaleenheid als een noodzakelijke basis voor de hechtheid van de staat. Reeds in oktober 1830 schafte het Voorlopig Bewind dan ook de verplichte leergang in de „Hollandsche taal" af. Theoretisch bleef de taalvrijheid in het onderwijs bestaan, feitelijk was Frans de voertaal. In de laagste klasse werd voor Fransonkundige leerlingen het Nederlands tijdelijk geduld, zo gauw mogelijk echter werd naar het Frans overgeschakeld.

Des te merkwaardiger is dan toch, dat van de eerste jaren na 1830 af in verscheidene katholieke colleges studiekringen tot het bevorderen van de Nederlandse taal en letteren ontstonden. De V.B. – in zoverre er van beweging sprake kon zijn – waagde zich hoofdzakelijk op taalkundig en literair gebied. We noteren tussen 1830-'85: het Tael en Letterlievend Genootschap ingericht door eenige kwekelingen der Catholieke Universiteit te Leuven in 1836; in hetzelfde jaar de letterkundige kring Trouw en Broederliefde te Turnhout; te Sint-Truiden werd bij de opening van het klein-seminarie in 1843 onder de naam *Utile Dulci* een gelijksoortige kring gesticht. Deze publiceerde in 1852 en '57 Letteroefeningen, waarin o.m. gedichten van de latere bisschop Martin Rutten werden opgenomen. In 1850 werd door de Limburgse seminaristen aan

het groot-seminarie te Luik het Nederlands genootschap *Religioni et patriae* in het leven geroepen. Te Antwerpen bestond er aan het O.-L.-Vrouwcollege der jezuiten van 1868-'71 een Vlaanderen den Leeuw-kring, waarvan de leden dinsdags en donderdags hun vrije tijd aan de studie van hun moedertaal besteedden. Aan het klein-seminarie te Hoogstraten bestond van 1880 af de gilde De Vlaamsche Jongens, te Mechelen van 1875 af aan het klein-seminarie de geheime gilde De Jonge Taalvrienden en enige jaren later aan het Sint-Rombautscollege de Jonge Klauwaartsgilde.

Kerk en geestelijkheid waren ook betrokken bij de spellingsoorlog. Een vinnige strijd ontstond om het behoud van de oude spelling of het aanvaarden van de nieuwe; om het behoud van het Westvlaams tegenover het Brabants of het Limburgs, alsook om het scheppen van een algemene taal op basis ofwel van het Westvlaams ofwel van het Nederlands. De seminaristen van Roeselare protesteerden in 1839 gezamenlijk tegen de nieuwe spelling. In een pamflet van 1842, te Antwerpen verspreid, werd de Nederlandse spelling als dominees- en geuzentaal gebrandmerkt. En in maart 1844 verbood Mgr. Boussen, bisschop van Brugge, het gebruik van de nieuwe spelling in de colleges van Ieper, Kortrijk, Menen, Tielt en Veurne. Op taalkundig gebied maakten zich intussen bijzonder verdienstelijk de priesters J.B. David, Leonard Lodewijk de Bo, A. Duclos, en later op ruimer terrein Guido Gezelle en Hugo Verriest (z. telkens aldaar). In het totstand komen van de vele taalkundige en literaire genootschappen aan katholieke onderwijsinstellingen en het opwekken van Vlaams bewustzijn werd een niet onbelangrijke bijdrage geleverd door de clerus.

b) De geestelijken en de Vlaamse Studentenbeweging. Met de groeiende bewustwording der Vlaamse jongens en hun wrevel tegenover het verfranste onderwijs evolueerden de hierboven genoemde letterkundige kringen in de colleges geleidelijk tot geheime jeugdgroepen, bewust strijdend voor de vernederlandsing van hun milieu en van het onderwijs. Zó is de katholieke Vlaamse Studentenbeweging geboren. Albrecht Rodenbach was er niet de stichter van. Maar bij het overal reeds onder de as smeulende vuur bracht hij de vlam van zijn geestdrift en zijn liefde voor Vlaanderen. Rodenbachs persoonlijkheid en zijn fascinerende invloed op de Vlaamse jeugd blijven onbegrijpelijk, als men geen rekening houdt met het milieu waarin de van huisuit Franstalige knaap terecht kwam. In het klein-seminarie te Roeselare raakte hij onder de invloed van bewust Vlaamsgezinde priesters als Gustaaf Flamen, met wie hij vertrouwelijk bleef corresponderen, met de strijdende flamingant Emiel Demonie en met Hugo Verriest. In dit milieu werd de Blauwvoeterie geboren, deels uit toevallige spanningen met de verfranste collegedirectie, deels uit een dwepen met een legendarisch Vlaams verleden.

In de winter van het jaar 1880 werd door een vijftal seminaristen van het groot-seminarie te Mechelen tot uitgeven van een tijdschrift voor de Vlaamse jeugd besloten. Frans Drijvers, knap student in de filosofie en theologie, was de ziel van de onderneming. Tijdens de paasvakantie van 1881 verscheen het eerste nummer van *De Student*. Met

op het titelblad een bescheiden kruisje prijkte er voor het eerst de leuze: „Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Christus”. Jarenlang zouden de redacteuren onbekend blijven. Pas veel later doken de namen der pioniers op. Naast Frans Drijvers, waren er ook de geestelijken Gustaaf Janssens, Jules Bouten, J.B. de Ruyscher, I.A. Verdoodt. Zij konden rekenen op de steun van een paar oudere collega's als Jan Bols en Jaak Muyltermans. De levensgeschiedenis zelf van De Student is een typische illustratie van het bestaan van de Vlaamse Studentenbeweging in de colleges tussen 1880 en 1914. De ene dag leek deze beweging in de colleges dood en begraven, de volgende dag zat het volle leven erin. In 1890 in West-Vlaanderen en in 1892 in het aartsbisdom Mechelen werd aan de leerlingen het bijwonen van landdagen verboden, alsmede het lezen en verspreiden van flamingantische bladen. In Limburg echter werd in 1895 onder bescherming van de diocesane overheid de Katholieke Vlaamsche Limburgsche Studentenbond gesticht met behalve de hoogstudenten de seminaristen als bezielers. Waar de Vlaamsgezindheid het volle daglicht niet mocht zien, gingen de Blauwvoeters in de catacomben schuil. In ieder college overigens konden zij op de begripende medewerking van enkele leraren rekenen. De idealen, al die jaren in de studentenbonden voorgehouden, luiden steeds: Wees Vlaming uit één stuk. Studeer en wees in de klas onder de eersten en de besten. Voed jezelf op om een edel mensch, een edel Vlaming, een edel katholiek te zijn, en trek gans je volk met je mee. Zó schreef Dr. Laporta het in De Student, zó verkondigden Lode Dosfel en Frans van Cauwelaert het in hun toespraken, zó getuigde Desideer Stracke het in zijn Arm Vlaanderen, arm, „niet

omdat het zo verassepoesterd werd, maar omdat het zich zo verassepoesteren liet". Dit waren de oproepen die de katholieke jongeren van vóór 1914 ontvlamden en duizenden tot flaminganten voor het leven staalden.

c) *De strijd om de vernederlandsing van het vrij onderwijs* (z. ook *Onderwijs en V.B.*). Van de tweede helft van de 19^e eeuw af werd een lange strijd aangebonden voor de vernederlandsing van het hoger en middelbaar vrij onderwijs. Onder de geestelijken en bij de katholieke leken waren vóór- en tegenstanders van de vernederlandsing.

– *Strijd om een vernederlandst onderwijs tot 1906.* Bij de reorganisatie van de Belgische universiteiten in 1835 werd het Frans er als voertaal ingevoerd. Van Vlaamse zijde rees hiertegen weinig protest en de volgende jaren werd het taalregiem slechts sporadisch aangevallen. In maart 1885 echter zei Edward Coremans in de Kamer, dat Gent zo Vlaams moest worden als Luik Frans was. En op het Davidsfondscongres in april van hetzelfde jaar werd door J.I. de Beucker de wens uitgedrukt de bisschoppen te verzoeken een katholieke Vlaamse hogeschool op te richten. Over de wenselijkheid en de organisatie van een dergelijke hogeschool werd in het katholieke tijdschrift *Het Belfort* in 1889 tussen Vlaamsgezinden een polemiek gevoerd. Het probleem trad geleidelijk meer op de voorgrond en te Antwerpen verschenen bij een feeststoet de Leuvense studenten met op een spandoek: Wij vragen een Vlaamsche Hoogeschool. Vermeldenswaard is de brochure door H. Vermandele, in 1902 te Brugge uitgegeven onder de titel: *De eisch eener Vlaamsche hoogeschool. Hoe wij katholieken die moeten opnemen.* Tegen het vooroordeel in alsof de vernederlandsing van Gent een gevaar voor de Leu-

L'INTERMÉDIAIRE ÉPISCOPAL, PAR JULIO

Nous apprenons que Mgr Stillemans a fait défense à l'abbé Daens de se porter candidat aux prochaines élections.

(Tous les Journaux.)

vense universiteit zou betekenen, merkte de schrijver op dat de trapsgewijze vernederlandsing aan Leuven de nodige tijd zou gunnen ook tot de gewenste hervorming over te gaan en dat de katholieken daartoe verplicht waren. De Vlaamse opinie werd zo meer en meer gewonnen voor de vervlaamsing van het hoger onderwijs, maar tot actie op het politieke vlak kwam het vooralsnog niet.

Ook het secundair onderwijs, meestal voor kinderen uit de burgerij en de opkomende middenstand bestemd, was sinds 1830 opnieuw verfranst. Met de wet van 15 juni 1883 echter werd in het rijksmiddelbaar onderwijs het taalgebruik als volgt geregeld: in het Nederlands dienden gegeven te worden: Nederlands, Duits, Engels en twee andere vakken naar keuze. Voor de wiskunde en natuurkunde moest de terminologie in beide talen aangeleerd worden. Spoedig werd dan ook van Vlaams-katholieke zijde op het invoeren van gelijksoortige normen in het vrij onderwijs aangedrongen. Op de katholieke landdagen werd de verfransing in het secundair onderwijs aangeklaagd; het Davidsfonds, de Nederduitsche Bond, Met Tijd en Vlijtdrongen op de vernederlandsing aan.

Verzoekschriften werden o.m. gestuurd aan Kardinaal Goossens, aan de bisschop van Brugge, aan de Generale Overste der Jezuiten te Rome. Deze laatste verklaarde zich onbevoegd om in deze aangelegenheid een oordeel te vellen. Kardinaal Goossens vroeg in januari 1892 aan de collegedirecteuren van het aartsbisdom een schriftelijk antwoord op de volgende vragen: Oordeelt u het nodig: 1° het bijwonen van land- en gowdagen aan de leerlingen te verbieden?; 2° het lezen van en het abonneren op De Student te verbieden?; 3° de wet van 15 juni 1883 op het gebruik van het Nederlands ook in onze colleges in te voeren? zo ja, in welke mate? – Op de eerste twee vragen antwoordden allen bevestigend. Bij de derde vraag werd algemeen geoordeeld dat er „iets” voor de betere kennis van het Nederlands gedaan moest worden. Van volledige vernederlandsing was echter geen sprake. Alleen C. van Roy, directeur van het college van Herentals, keurde de V.B. principieel goed en was voorstander van de vernederlandsing van het onderwijs. Op deze opiniepeiling volgde het verbod van deelname aan land- en gowdagen, alsook een lichte uitbreiding van het onderwijs in het Nederlands, zoals wekelijks twee uren Nederlands in plaats van één.

Mgr. P. de Brabandere, bisschop van Brugge, reageerde van zijn kant in 1894 op een vertoogschrift, uitgaande van de Oud-Studentenbond West-Vlaanderen, met de volgende uitspraak:

Het Vlaamsche Volk vraagt dat een einde gesteld worde aan de verbastering der Vlaamsche jeugd in de vrije Colleges.

Weg met verraders en woordverbrekers!

„Alle vervlaamsching van leergangen die nu in 't Fransch gegeven worden, ware zooveel tijd aan het Fransch ontnomen, en 't is geweten de oefening in 't Fransch is nog ontoereikend en mag dus niet ingekrompen worden.”

Te midden van de strijd om de vernederlandsing van het secundair onderwijs verscheen in januari 1904 te Brussel een brochure onder de schuilnaam J. Boudewijns: *La Question Flamande. Les droits des Belges et la contrainte indirecte* (87 blz.), een brochure waaruit de francofonen jarenlang hun argumenten zouden putten. In die brochure, direct tegen het Coremans-project gericht, poogde de auteur A. Vermeersch S.J. te bewijzen dat het ingediende wetsvoorstel strijdig was met de art. 17 en 14 van de grondwet betreffende de onderwijsvrijheid en de opinievrijheid.

Onder leiding van Charles Woeste werd van conservatieve zijde in dezelfde zin druk uitgeoefend op de parlementariërs en daarenboven van Kardinaal Goossens gewent zich te hunnen gunste uit te spreken. Wat de vernederlandsing van het hoger onderwijs betreft was tot 1904 er wel enige belangstelling van katholieke zijde, maar de houding van de clerus t.o.v. de vernederlandsing van het secundair onderwijs was bepaald reactionair.

– *Bisschoppelijke voorschriften en de reacties hierop (1906-1914)*. Op 25 januari 1906 overleed Kardinaal Goossens en op 7 februari werd Mgr. Mercier tot aartsbisschop van Mechelen en het volgend jaar tot kardinaal benoemd. D.J. Mercier was toen 55 jaar oud, 43 jaar hiervan had hij in het Vlaamse land, te Mechelen en Leuven doorgebracht, zonder voor de Nederlandse taal en cultuur enige belangstelling te tonen. Toch achtte hij zich bevoegd in deze zaak te beslissen en zo de goedkeuring van het Coremans-project te voorkomen. In september 1906 verschenen de berucht gebleven: *Instructions aux directeurs et professeurs des collèges libres d'humanités*. Na in het voorwoord de systematische verwaarlozing van het Nederlands te hebben gebrandmerkt als onchristelijk, antisociaal en antinationaal, werd in de praktische richtlijnen bepaald: 1° dat in het Vlaamse land het lager onderwijs tweetalig zou zijn; 2° daar het secundair onderwijs tot de universiteit voorbereidt moest de voertaal een internationale taal zijn: in België is dit het Frans; 3° met betrekking tot de hogeschool en in 't bijzonder tot de vernederlandsing van Leuven werd betoogd dat een hogeschool vooreerst de algemene cultuurbelangen moest dienen en slechts secundair het aanleren van een beroep. „Wie waarlijk de verheven taak van een universiteit be-

Wanneer krijgen wij

DE

COREMANSWET

ter vervlaamsching der vrije Colleges ?

VLAANDREN'S DIEP VERNEDERDE OORDEN
VRAGEN DADEN MAAR GEEN WOORDEN !

COREMANS' WET

EN

Hunne Hoogwaardigheden de Bisschoppen
van België.

VERTOOGSCHRIFT

ter overweging gestuurd aan de Heeren Ministers,
aan de
Katholieke Senators en Volksvertegenwoordigers
en aan de
Hoogere Geestelijke Overheid.

*Dit vlugschrift is gezonden aan de heeren Senators en
Volksvertegenwoordigers, aan al de priesters van het Vlaam-
sche land, waar het overal zal verspreid worden.*

ANTWERPEN.

Drukk. K. DIRIX-VAN RIET, MUIZENSTRAAT 19 EN ONDERWIJSSTRAAT 8,

1909.

grijpt, ziet duidelijk in dat het Frans en het Nederlands niet op gelijke voet gesteld kunnen worden... Vlamingen die een Belgische universiteit zouden willen vernederlandsen, hebben onvoldoende over de verheven taak van een hogeschool nagedacht." Deze instructies werden samen met Mgr. Mercier ondertekend door de andere Belgische bisschoppen. Het Vlaamsgezinde verzet tegen deze instructies kristalliseerde zich om het tweetalig lager onderwijs heen, het miskennen van het Nederlands als voertaal in het secundair onderwijs en het ronduit afwijzen van een eventuele Vlaamse hogeschool. Op politiek gebied zonk de kamercommissie, met het amenderen van het Coremans-project belast, steeds dieper in het moeras. Toen in mei 1909 een nieuw transactievoorstel-Segers-Franck in het parlement was weggestemd, verscheen het sterkste collectief manifest der Vlaamse katholieken vóór 1914, onder de titel: De Coremans-wet en HH.HH. de bisschoppen van België. Het heette er: „... Er moet een einde aan komen. Daarom moeten wij opklimmen tot de oorzaak van de tegenstand. Wij moeten de verantwoordelijkheid opzoeken en het kind met zijn naam durven noemen. Niet langer willen wij strijden tegen een onzichtbare macht, die iedereen voelt, maar die men niet noemt. Voor niemand toch is het een geheim dat HH.HH. de Belgische bisschoppen, samen met enige van de meest invloedrijke en machtigste oversten der EE.PP. Jezüieten, de voorgestelde wet tegenhouden...” Dit manifest, aan alle parlementariërs en priesters van het Vlaamse land gezonden, was door 113 vooraanstaande Vlaamsgezinden ondertekend, met aan hun hoofd Mejuffrouw Belpaire. In februari 1910 drong de regering nu zelf aan op goedkeuren

van het wetsontwerp-Segers-Franck, een gewijzigde uitgave van het Coremans-project, dat in april en mei achtereenvolgens door de Kamer en de Senaat werd goedgekeurd. In april 1910 hield Mgr. Rutten op de synodale vergadering te Luik een toespraak waarin hij het verderfelijke taalsysteem in het onderwijs scherp brandmerkte en het goed recht van de Vlaamse eisen verdedigde. Het Davidsfonds en het Katholiek Vlaamsch Secretariaat zorgden ervoor, dat deze toespraak in beide landstalen verspreid werd. Met de houding van Kardinaal Mercier konden de meeste Vlaamse katholieken zich moeilijk akkoord verklaren.

Wat de verdere strijd voor de vernederlandsing van het hoger onderwijs betreft, de grondargumentatie kwam neer op wat priester Frans Drijvers in *De Student* voorhield: het hoge doel van een universiteit is niet in de eerste plaats tot nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen te komen, maar wel het gehele volk in de vooruitgang van de wetenschap te doen delen. Daartoe dient een universiteit voortdurend met het volk contact te houden en dus de taal van het volk te spreken. Wat Leuven betreft: wij vragen geen Vlaamse universiteit, maar alleen de splitsing van de leergangen.

Bij de jubileumfeesten van de Leuvense universiteit in mei 1909 defileerden ca. 600 studenten langs de eretribune, waarop de kardinaal en de bisschoppen hadden plaatsgenomen, de Vlaamse Leeuw zingend en al roepend: „Wij eisen een Vlaamse hogeschool”.

Tot voldoening der Vlaamsgezinden werden bij het begin van het academisch jaar 1911-'12 in sommige faculteiten van de Leuvense universiteit Vlaamse leergangen ingevoerd.

„Moi je suis d'une race destinée à dominer et vous d'une race destinée à servir" woorden van Zijne Excellentie Kardinaal MERCIER aan een zijner Vlaamsche priesters. Nooit was de verdrukking der Vlaamschgezinde priesters zoo geweldig als onder de dwingelandij van dezen Waalschen politieker.

Wat de Gentse universiteit betrof, in een waarschuwing aan de clerus van december 1911 betreunde Mgr. Waffelaert dat katholieke verenigingen en gemeentebesturen durven ijveren voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Op parlementair vlak was in zake de Gentse universiteit geen beslissing genomen, toen in augustus 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Over 't algemeen was de hogere geestelijkheid, onder invloed van Kardinaal Mercier, de vernederlandsing van het onderwijs niet bepaald genegen.

d) *De verfranste meisjesjeugd (1780-1914)*. Meer dan de mannen hebben in Vlaanderen de vrouwen zich laten verfransen, deels uit ijdele koketterie, deels ten gevolge van het onderwijs in de verfranste onderwijsinrichtingen. Reeds in zijn *Verhandeling op d'Onacht der moederlyke Tael...* (1788) merkt J.B.C. Verlooy bitter op: „Onze joeffrouwen zalmen nooit met eenen vlaemschen kerkboek zien: en gebeurde dit, het schaemrood zou haest daer zijn.” (bl. 22) In zijn *De l'importance de la langue Flamande...* betreunt in 1853 de bollandist Van der Moeren S.J. dat de kloosterzusters, uit Frankrijk afkomstig en in België gevestigd, in hun onderwijs-gestichten de Vlaamse meisjes dermate hebben verfranst, „que la jeunesse flamande qui y reçut son éducation, n'ayant lu, entendu et appris que le français... avait oublié leur langue maternelle...” (bl. 52). Bekend is het schampere gedichtje van A. Rodenbach, peinzend bij het kinderbedje van het zusje waarvan hij peter was:

„O blond kindeken dat ik op de vonte droeg,
gij ook later fransch vastgegrepen,
een kloosterzuster zal u uwe tale ontleeren
– fransch leeren –
een nietig ding,
een pop van u maken.”

In een brief aan alle oversten van de meisjesinsti-tuten in het aartsbisdom uitte Kardinaal Goossens in 1886 (1 oktober) zijn ongenoegen, omdat in zekere gestichten de godsdienst bijna uitsluitend in het Frans werd onderwezen. „Dat is een misbruik”, schreef hij... „Ik verzoek u dus dringend, Eerwaarde Moeder, de moedertaal te doen bezigen inzake de godsdienst; en zelfs, moesten de ouders het tegenovergestelde verlangen, zult gij trachten hen te doen verstaan wat al voordeelen voor het gods-dienstig onderwijs der kinderen in deze maatregel gelegen zijn.” (Coll. M. 1884-'89, p. 331-332). Zes jaren later schreef hij aan dezelfde kloosteroversten (1 maart 1892): „... Ik zoude er niet genoeg kunnen op aandringen, zorgt door uw aanhoudend toedoen, dat de studie van het Vlaamsch in ere sta onder uwe leerlingen; de maatschappelijke noodwendigheden onzer dagen leggen u dat op als eene plicht...” (Coll. M. 1889-'94, p. 539-541). Overheersen bleef nochtans de opvatting, door Mgr. De Brabandere, bisschop van Brugge gedeeld: „... in de pensionaten voor meisjes is het eene vereischte (in den huidigen staat der samenleving), zeer wel en deugdelijk Fransch te leeren spreken, indien men in de huidige maatschappij wil aanvaard worden... Onze kinderen, voornamelijk onze dochters (zullen) het verder brengen met Fransch als met Vlaamsch.” (Van Isacker, *Herderlijke Brieven*, p. 64-65). Gelukkig dachten niet alle vrouwen er zo over. Enkelen waren zelfstandig genoeg om hun Vlaamse persoonlijkheid te bewaren, zoals Maria-Elisabeth Belpaire, die o.m. het wetsvoorstel-

Coremans verdedigde en te Antwerpen een Vlaamse meisjesschool oprichtte. Te Turnhout durfde Zuster Maria-Jozefa (Henriëtte Haeck) het aan als bestuurster het hele onderwijs van het H. Graf-instituut te vernederlandsen en er in 1911 de eerste Vlaamse middelbare normaalschool op te richten. Op het Davidsfondscongres in 1910 verklaarde J. Salsmans s.j. in de Damesafdeling: „Sedert jaren ben ik er innig van overtuigd, dat de V.B. in haar edelste strekking geen stap vooruitkomt, zolang de Vlaamsche vrouwen niet daarvoor gewonnen zijn.” Langzamerhand leken toch een hele groep jongemeisjes voor de V.B. gewonnen te zijn. In januari 1913 werd te Lokeren door Gabriëlla van Caeneghem de eerste Vlaamsche Meisjesbond Bloeiende Bloem gesticht. In hetzelfde jaar ontstonden meisjesbonden te Antwerpen, Lier, Temse, Zottegem, Ardoeie, Hasselt... Men zocht verder contact met Vlaamsgezinde meisjes uit de onderscheiden gouwen. Buiten alle verwachting waren op 16 september 1913 meer dan 800 meisjes te Oostakker te samen op de eerste Landdag van de Katholieke Vlaamsche Meisjesbond. Zij werden er toegesproken door J. Salsmans en Cyriel Verschaeve. Op enkele uitzonderingen na waren de meisjesscholen – en bijgevolg het grootste deel van de ontwikkelde Vlaamse vrouwelijke jeugd – echter zeer sterk verfranst.

3. OORLOG 1914-'18. Bij de inval van het Duitse leger in België in augustus 1914 was de algemene reactie van de Vlamingen een oproep tot verdediging van het Belgisch grondgebied. „Als Vlaamsche Belgen hebben wij ons bloed veil voor ons land”: zo luidde het op 8 augustus in het laatste nummer van Hooger Leven; zo was ook de oproep van het Algemeen Katholiek Vlaamsch Studentenverbond (AKVS). Cyriel Verschaeve reageerde bitter anti-Duits en René de Clercq dichtte Belgisch-vaderlandse gedichten en liederen. Terwijl reeds vóór de oorlog 67% Vlaamse rekruten in het leger waren tegenover 33% Waalse, steeg het procent Vlamingen nog tengevolge van de latere bezetting van de Vlaamse provincies. Anderzijds waren van de 572 bekende legeraalmoezeniers er 363 afkomstig uit het Vlaamse land, 132 uit Wallonië en 23 uit het Brussels gebied (J.R. Leconte, *Aumôniers militaires de la guerre 1914-1918*, p. 88). Belangrijk was de invloed van de Vlaamse katholieke intellectuelen en van de geestelijken op en achter het front. In het AKVS hadden de jongeren theoretisch geleerd hun volk te dienen; tamelijk onverwacht werd hun de gelegenheid geboden dicht bij hun volk te staan. Soldaten als Renaat deRudder, de gebroeders Edward en Frans van Raemdonck, L. de Boninge, Frans van der Linden, Filip de Pillecijn, Adiel Debeuckelaere, Rik Borginon, Jeroom Leuridan... waren allen voormalige AKVS-ers. Na de stabilisering van het front zochten ze uiteraard contact met elkaar en hervatten zij hun vroegere activiteiten, tegelijk sterk Vlaams en religieus getint. Firmin Deprez, die in 1911 te Leuven de Vlaamse kring Amicitia stichtte, richtte ook in 't leger een dergelijke kring op. Hilaire Gravez, laatstejaarsstudent in de medicijnen aan de Leuvense universiteit, ijverde voor het oprichten van een Vlaamsche Gebedenbond. Als legerarts was Prof. Dr. Frans Daels tegelijk bezorgd én om het lichamenlijk én om het geestelijk welzijn van de soldaten. In 1915 publiceerde hij de brochures Volks-

fierheid en Lezingen voor de brancardiers, waarmee hij enerzijds beproefde de zedenverwildering bij de soldaten te beteugelen en anderzijds de vak-kennis der brancardiers te vergroten. In 1916 richtte hij het Secretariaat voor de Katholieke Vlaamsche Hoogstudenten op. Geestelijken en academici vonden elkaar o.m. gemakkelijk terug in de villa Ma Coquille in De Panne, waar juffrouw M.E. Belpaire zich gevestigd had. Daar werd besloten tot uitgeven van een katholiek Vlaamsgezind dagblad, De Belgische Standaard, met als hoofdredacteur P. Ildefons Peeters O. Cap. Talrijk waren de jonge intellectuelen die geregeld naar Alveringem pelgrimeerden om bij onderpastoor Cyriel Verschaeve raad en hulp te verkrijgen. De Duitse agressie en de gepleegde wandaden hadden Verschaeve ontgoocheld en bij het verschijnen van Merciers herderlijke brief Patriotisme et Endurance, Kerstmis 1914, had hij deze begroet als een „toorts in de nacht”. Naarmate hij echter door zijn contact met de frontsoldaten de wantoestanden op Vlaams gebied beter leerde kennen, ging deze Belgische bevestiging over en evolueerde Verschaeve geleidelijk naar een staatsopvatting met bestuurlijke scheiding en Vlaamse zelfstandigheid. Hij stelde de tekst op van de tweede Brief van de Vlaamsche soldaten aan... Koning Albert, schreef in 1917 de Brief aan Kardinaal Mercier en liet in maart 1918 zijn Catechismus der Vlaamsche Beweging verschijnen. Voor de militaire overheid was Verschaeve „verdachte” nummer één. Zijn huis werd bespied en men eiste zijn verwijdering uit het frontgebied. Maar Verschaeve weigerde op eigen initiatief heen te gaan en Mgr. De Brouwer, deken van Ieper en diocesane verantwoordelijke voor het frontgebied, wilde geen dwang uitoefenen. Vlaamsgezinde priesters werden licht gewantrouwd. Jan Bernaerts o.m., de eerste aalmoezenier die door de Koning met het ridderkruis in de Leopoldsorde werd vereerd, werd ingevolge het gestook van de XXme Siècle en de Nation Belge om zijn Vlaamsgezindheid van het front verwijderd en naar Le Havre gestuurd. Zo ook verging het de aalmoezenier Robrecht Mortier, oud-klasgenoot van René de Clercq en oorlogsvrijwilliger van het eerste uur. De militaire censuur vond ook de door de frontsoldaten graag gelezen artikelen van Pater Jules Callewaert O.P. verdacht, opgenomen in De Belgische Standaard, in Ons Vaderland en in De Stem uit België. Callewaerts verzoek om van Engeland uit de soldaten aan het front te mogen bezoeken werd niet ingewilligd. Mocht hij bij hen niet komen, zij gingen naar hem toe. Tijdens hun verlofdagen zochten velen hem op in de pastorie te Stockport. Het zwaarst werd de aalmoezenier Paul Vandermeulen getroffen. Als student in de theologie te Luik had hij zich als vrijwilliger aangeboden in het leger en om zijn heldhaftig gedrag was hij in augustus 1915 in De Panne door Koning Albert persoonlijk met het erekruis van de Sint-Jorisorde vereerd. Te Chartres tot priester gewijd en als legeraalmoezenier aan het Veldgeschut Derde Divisie verbonden, werd hij naderhand tot adjunct van Mgr. Marinis, de hoofdaalmoezenier van het Belgisch leger, benoemd. Als voormalig algemeen voorzitter van de Limburgsche Studentenbond oordeelde hij dat de geest van het AKVS aan het front niet alleen behouden moest worden, maar blijvend aangewakkerd. Van 1 februari 1916 af publiceerde

hij dan ook het Limburgsch Studentenblaadje voor oorlogstijd. Bezorgd om de Vlaamse studenten, trachtte de drieëntwintigjarige aalmoezenier hen te behoeden tegen vervlakking en moedeloosheid. Zonder vooringenomenheid zocht de knappe dialecticus klaarheid te scheppen in nevelachtige problemen en het pro en contra, de wenselijkheid of opportuniteit af te wegen van situaties als de pas opgerichte Raad van Vlaanderen, de bestuurlijke scheiding, het al of niet aanvaarden uit Duitse handen van de vervlaamste universiteit van Gent. Het louter ter discussie stellen echter en het niet onvoorwaardelijk veroordelen van dergelijke zaken gold in de ogen van de hyperpatriotards reeds als hoogverraad. De sûreté militaire kwam in actie, de minister van oorlog werd gealarmeerd. Op 27 augustus 1917 werd Paul Vandermeulen van legeraalmoezenier tot gewoon soldaat gedegradeerd en naar Cézembre (St.-Malo) verbannen.

Twee dagen vóór zijn vertrek naar het ballingsoord kondigde hij zelf het verdwijnen van het Limburgsch Studentenblaadje aan in de volgende laconieke termen: „Deze brief is dus een doodsbrief, met de vermelding erbij: gestorven op het eereveld der Vlaamsche gedachte”.

Ten gevolge van de ergerlijke wantoestanden aan het front evolueerde de houding van de meeste katholieken van Belgisch patriottisch naar strijdend Vlaams.

4. NA-OORLOG (NOVEMBER 1918 - FEBRUARI '21). Naarmate in de herfst van 1918 het Belgisch grondgebied geleidelijk bevrijd werd, brak er een overspannen patriottisme los met een sterk anti-Vlaams karakter. Samen met andere vooraanstaande Vlaamsgezinden werd Pater Desideer Stracke tot drie jaar gevangenisstraf veroordeeld. Niettegenstaande de hetze bloeide weldra een nieuw flamingantisme, door katholieke geest gedragen, naast een vrijzinnig flamingantisme op. Nog geen maand na de wapenstilstand verscheen reeds het eerste nummer van De Standaard (4 december 1918). Terwijl Filip de Pillecijn namens het Algemeen Katholiek Vlaamsch Studentenverbond (AKVS) de jongeren tot het hervatten van de Vlaamse strijd opriep, richtte Mej. Maria Laporta dezelfde wekroep tot de Vlaamse meisjes. Begin januari 1919 vergadert het Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond opnieuw te Leuven; tijdens de paasvakantie verschenen opnieuw De Vlaamsche Vlagge en De Student, en werden de eerste naoorlogse gouddagen gehouden.

De jongere geestelijken, eertijds in het AKVS gevormd en deels gewezen aalmoezeniers en brancardiers, sympathiseerden oprecht met het Vlaamse streven. Op de colleges en in de parochies waren zij de bezielers van de studentenbonden, de moderators van de Davidsfondsafdelingen, de inrichters van Vlaamse volksbibliotheken. Oudere geestelijken waren eerder behoudendgezind en afzijdig, zonder bepaald anti-Vlaams te zijn. De hogere geestelijkheid achtte zich verplicht tegenover Vlaamsgezinde acties op te treden, en wel als de orthodoxe verdedigers van de staatsstructuur, de eenheid van het land en van de katholieke partij. Twee Vlaamsgezinde prelaten dienen hier nochtans te worden vermeld: allereerst Mgr. Thomas-Louis Heylen, bisschop van Namen en afkomstig uit Kasterlee in de Kempen. Reeds vier dagen na de wapenstilstand, op 15 november 1918, liet hij te

midden van zegeroes en wraakneming een oproep tot vergevingsgezindheid en wederzijds begrip horen: „Il faut que tous les Belges, oubliant l'une ou l'autre erreur du passé, s'abstiennent soigneusement de se juger et de se condamner, ... (et) s'appliquent à reprendre tout de suite le travail...” (Coll. Namurc. 1918-'29, p. 8-9).

Merkwaardiger nog is het schrijven van Mgr. M.H. Rutten, bisschop van Luik, op 11 maart 1919 aan J. Broeckx gericht en voor publikatie bestemd. Tegen de zin van de conservatieve Associations Catholiques verdedigde hij het goed recht van het Limburgsch Katholiek Vlaamsch Verbond en schreef hij: „... Aangezien het de zending der priesters is alle rechten te verdedigen..., en Vlaamsche priesters niet onverschillig kunnen blijven in een zaak, die de grondvesten beroert van de maatschappelijke, zedelijke en godsdienstige toekomst van hun eigen volk, wiens leiders zij op dat gebied moeten zijn, hebben wij geoordeeld dat de EE.HH. pastoors..., en andere geestelijken, niet alleen de stichting van een Katholiek Vlaamsche Bond kunnen toelaten en goedkeuren, maar het als een plicht moeten beschouwen deze met hun invloed en bezadigde medewerking te ondersteunen.” Het enthousiaste dankwoord van Fr. van Cauwelaert in de vorm van een „open brief” in De Standaard weerspiegelt de gemoedsstemming der Vlaamsgezinden: „... Wij zijn niet verwend met aanmoedigingen van hogerhand. Wij zijn het zelfs niet gewoon dat onze gedachten en beweegredenen onbevangen worden beoordeeld. Het treft ons zoveel te dieper dat U openlijk optreedt voor het goede recht van ons Vlaamsch ideaal... Het katholieke Vlaanderen... zou zoo trots het hoofd verheffen, indien tenminste ons doorluchtig episcopaat zijn recht op een normale... ontwikkeling in zijn taal wilde erkennen en waarderen...” (De Standaard, 1 en 2 april 1919).

Mgr. Rutten genoot overigens dermate het vertrouwen van de Vlaamsgezinden, dat hem voor het eerste Vlaamsch Katholiek Kongres in mei 1920 te Antwerpen het erevoorzitterschap werd aangeboden. Dat andere kerkelijke overheden dit niet volledig toejuichten, bleek toen een jaar later, bij het tweede Vlaamsch Katholiek Kongres (ditmaal te Hasselt) een grootse huldebetoging ter ere van Mgr. Rutten op touw gezet was. Deze liet echter verstek gaan „om persoonlijke en andere redenen”. Toen men de nuntius hierover om inlichtingen vroeg kreeg men ten antwoord dat Rome het separatisme afkeurde.

Dat Rome inzake de V.B. meermalen tendentiekus werd voorgelicht, zou in de loop der volgende jaren herhaaldelijk blijken. Reeds in november 1919 verscheen in La Civiltà Cattolica een bedenkelijk naamloos artikel over La Questione Fiamminga. Hierin werd beweerd dat in België op taalgebied, op enkele kleinigheden na, alles perfect in orde was en dat de Vlaamse strubbelingen alleen door enkele extremisten en separatisten werden uitgelokt. P. Arthur Vermeersch, de Pseudo-Boudewijns van 1904, nu professor te Rome, werd onmiddellijk als auteur verdacht; in werkelijkheid was P. Valère Fallon S.J. de auteur.

Iets dergelijks gebeurde, toen in januari 1921 het Katholiek Vlaamsch Secretariaat het indienen van een petitie had georganiseerd om de verdere vernederlandsing van het vrij onderwijs te verkrijgen. Kardinaal Mercier achtte een dergelijke actie een

ongepaste inmenging van leken in het onderwijsbeleid, dat uitsluitend aan de bisschoppen was voorbehouden. Hierna verscheen enkele dagen later in de dagbladen een pauselijk schrijven van Benedictus XV (d.d. 10 februari 1921) aan de Belgische bisschoppen: het was een oproep tot het bevorderen van de eensgezindheid onder alle burgers, en voor de geestelijken een aanmaning tot gereserveerdheid in wereldse zaken om „hun gewijde taak niet in 't gedrang te brengen”. Al was de brief dan geen openlijke veroordeling van de V.B., in het kader van de politieke verhoudingen in België maakte hij een pijnlijke indruk en leek het een afkeuring van het flamingantisme „des petits vicaires”. De Franstalige pers gebruikte en misbruikte dergelijke documenten maar al te graag. Het zou nochtans verkeerd zijn te denken dat het Vaticaan uitsluitend eenzijdig werc ingelicht en uitspraken en handelwijze van het Belgisch episcopaat zonder meer beaamde. Dit blijkt o.m. uit de briefwisseling van Mgr. Maurice de Baets, vicaris-generaal te Gent en president van het Groot-Seminarie. In 1919 opgeschrikt door de anti-Vlaamse hetze die de V.B. dreigde te versmoren, richtte Mgr. De Baets zich om hulp tot kardinaal Billot, zijn vroegere theologieprofessor te Rome, en betoogde hij de rechtmatigheid van de Vlaamse eisen in een memorie die voor de Paus bestemd was. Op 21 augustus 1919 antwoordde kardinaal Billot: „J'ai remis ce matin au S.P. votre mémoire. Il fera certainement quelque chose. Mais il y a une difficulté, venant surtout de votre primat, depuis surtout, j'imagine, qu'il se grise du petit vin de la gloire...”, en op 21 januari 1920: „... je comprends... Mais que peut faire le Saint Siège d'efficace et d'avisé, étant donné surtout que votre primat se met à la tête du parti wallon, et semble plus occupé des compliments de l'Amérique et de l'Académie Parisienne des sciences morales et politiques que des intérêts essentiels de la Belgique?” (A. Rubbens, in Coll. Brug. et Gand, nr. 3, 1970, p. 406-420). Kardinaal Mercier overleed te Brussel op 23 januari 1926. Kan. A. Simon verhaalt in Merciers biografie, dat de kardinaal tijdens zijn laatste ziekte de wens had uitgedrukt liefst door Mgr. Ladeuze te worden opgevolgd, „qui à son sens, résisterait mieux aux menées flamandes exagérées d'une partie du clergé” (p. 152). Vlaamse ministers en parlementariërs waarschuwden echter de pauselijke nuntius, dat de Vlamingen een Nederlandsonkundige als aartsbisschop van Mechelen niet opnieuw zouden aanvaarden.

5. VAN 1921 TOT '40.

a) *Vlaams-katholieke initiatieven binnen en buiten het parlement.* Om te kunnen oordelen over de Kerk en de V.B. in de periode 1921-'40 dient men met de volgende factoren rekening te houden.

Tengevolge van het algemeen en enkelvoudig stemrecht verloor de katholieke partij in 1919 de absolute meerderheid die zij sinds 1884 ononderbroken in beide kamers bezat. Numeriek bleef ze nog de sterkste partij, maar ook dit overwicht was uiterst broos en wankel. Katholieke geloofsgenoten die in de Belgische staatsvorm geen vertrouwen hadden, hielden gemakkelijk over tot het radicaler Vlaamse Front, de partij der Vlaamse Nationalisten. De socialisten anderzijds, de grote overwinnaars bij de naoorlogse verkiezingen, maakten zich hoofdzakelijk om de sociale rechten en voordelen der ar-

beidersklasse bezorgd, zoals het stakingsrecht, de acht-urendag en de werklozensteun. Zuiver Vlaamse aangelegenheden interesseerden hen matig. Zij vreesden bovendien in Vlaanderen een klerikale overheersing. Wat de Liberale Partij betrof, op enkele uitzonderingen na waren haar leden de V.B. niet gunstig gezind en spanden zij zich tot het uiterste in om de zogenaamde „tweetaligheid” van Vlaanderen te bevestigen en te bestendigen.

In deze omstandigheden berustten in Vlaanderen het initiatief en de stuwkracht haast uitsluitend bij een kleine kern overtuigde Vlaamsgezinde katholieke mandatarissen, door de Vlaamse nationalisten steeds in de rug gepord. Tussen 1921 en '35 werden zeven taalwetten aangenomen en bekrachtigd, waaronder zeer belangrijke, zoals de vernederlandsing van de Gentse universiteit, van het landsbestuur en van het lager en middelbaar onderwijs. Dat was veel en meteen weinig. Weinig omdat de parlementaire strijd doorgaans zeer langzaam en moeizaam verliep en niet zelden uitmondde in verzwakte en verminkte wetteksten die vele achterdeurtjes voor handige sabotage openlieten. Bijzonder moeizaam was de strijd om de vernederlandsing van het lager en middelbaar onderwijs tengevolge van de taaie weerstand van vele Frans-taligen in Vlaanderen die Frans onderwijs voor hun kinderen bleven eisen en het bestaan van Franse secties naast de Vlaamse wilden bestendigen. Niet alleen in haast alle katholieke meisjesinstituten in het Vlaamse land, maar ook in vele colleges, langs de taalgrens vooral en in de grote steden als Brugge, Gent, Antwerpen, Leuven enz. is men onder de druk bezweken en heeft men jarenlang dubbel spel gespeeld. De wet van 14 juli 1932 op het taalgebruik bij het lager en middelbaar onderwijs maakte hier gelukkig een eind aan en daardoor werd de definitieve opmars naar de volledige vernederlandsing van het onderwijs in het Vlaamse land mogelijk.

Gelijklopend met de strijd om de taalwetten en ingevolge de groeiende bewustwording van eigen Vlaamse kracht, ontstonden er buiten de politiek om diverse Vlaams-katholieke initiatieven die heilzaam op de Vlaamse gemeenschap inwerkten. Enkele verwezenlijkingen dienen te worden vermeld: Lieven Gevaert, een grote Antwerpse industrieel en idealist, stichtte in 1920 de maatschappij Ludgardia, waardoor de voormalige Sint-Ludgardisschool van Mej. Belpaire tot een volledige Vlaamse humaniora met Grieks-Latijnse afdeling werd uitgebreid. In 1920 besloot hij daarenboven tot het bouwen van een Vlaams college, waarvan hijzelf grotendeels de kosten droeg en dat naar zijn beschermheilige werd genoemd. Te Antwerpen was reeds in oktober 1919 de Katholieke Vlaamse Hogeschool geopend, met Mej. Margriet Baers als eerste bestuurster, en in 1920 de Volksschool, gesticht als onderafdeling van de Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding. Mevrouw Angela Dosfel-Tijsmans werd leidster en bezielster van de Katholieke Vlaamsche Meisjesbeweging. Om op een intensievere wijze de vernederlandsing van het hoger onderwijs te bespoedigen werd in 1924 door een groep universiteitsprofessoren o.l.v. Kan. Prof. Sencie de vereniging Vlaamse Leergangen te Leuven gesticht. Erop bedacht om zich niet in te laten met zaken buiten zijn diocees, wist Mgr. Honoré Coppieters, bisschop van Gent, omstreeks

1930 discreet de oprichting van een Consultatief Comité te suggereren dat de Leuvense rector-magnificus zou adviseren bij de vernederlandsing van de Leuvense universiteit. In 1931 kwam dit comité tot stand, na een onderhoud van Mgr. Senie en Prof. Van Dievoet met Kard. Van Roey. In juli van hetzelfde jaar, bij gelegenheid van de jaarlijkse doctoraatspromotie te Leuven, hield Mgr. Coppieters een vrijmoedige tafelrede, die weldra in het Vlaamse land grote weerklank vond. Zich persoonlijk tot Mgr. Ladeuze richtend zei hij dat het „lange aarzelen” nu moest ophouden en men onverwijld tot de splitsing der universitaire leergangen diende over te gaan. Geestig zinspelend op een samen doorstane storm op het Galilea-meer vervolgde hij: „Gij hebt reeds veel stormen getrotseerd. Heb goede moed, gij alleen zijt bevoegd om ook deze storm te doen luwen.”

Tekening door J. Speybrouck.

Intussen groeide het aantal bij het Davidsfonds aangesloten leden van 10.294 in 1923 tot 65.451 in 1940. Priester Joris Baers organiseerde het katholieke bibliotheekwezen in Vlaanderen, stichtte het tijdschrift Boekengids (1923) en publiceerde het Romanrepertorium (1932), hierbij krachtig geholpen door priester Joris Caeymaex. Theodoor van Tichelen, te Vlaamsgezind om ooit seminarie- of universiteitsprofessor te kunnen worden, werd met zijn exegetische geschriften als onderpastoor te Brussel en hoofdredacteur van Ons Geloof de pionier van de vulgariserende bijbelwetenschap in Vlaanderen. Samen met Pater Jozef van Mierlo, Pater L. Reypens en Pater J.B. Poukens stichtte Pater Desideer Stracke in 1925 het Ruusbroec-

genootschap tot studie der Nederlandse vroomheid, waarvan de wetenschappelijke resultaten in *Ons Geestelijk Erf* verschenen. Sinds 1913 werkte Pater Adh. Geerebaert aan de verwezenlijking van zijn levensdroom: het klassieke onderwijs te verrijken met een uitgebreide reeks Latijns-Griekse handboeken in correct en keurig Nederlands, terwijl Pater Jozef Verschueren zijn *Modern Woordenboek* opstelde. Toen dan ook in 1932 de taalwetten voor het Middelbaar Onderwijs op basis van streektaal-voertaal werden goedgekeurd, lag voor de humaniorastudie een reeks degelijke schoolboeken klaar. Gebeurde deze wettelijke vernederlandsing van het onderwijs in vele meisjesinstituten tegen wil en dank, in enkele onderwijsinrichtingen had men de wetgeving niet afgewacht om het hele schoolprogramma te vernederlandsen. Behalve de reeds genoemde meisjesinstituten te Antwerpen en te Turnhout dient het werk van priester Honoré Maes als bestuurder van O.-L.-Vr. van Bijstand te Kortrijk te worden vermeld. In 1923 vernederlandsde hij zijn instituut volledig, en hij legde daarenboven de grondslagen voor een tweede instituut met volledig Vlaamse klassieke humaniora te Kortrijk, O.-L.-Vrouw van Vlaanderen geheten.

Onder de bezielende leiding van Moeder Julia en met de stuwkracht van de directeur Alberic Beeuwsaert hadden ook de Dames van de H. Familie te Tielt reeds in 1926 heel hun onderwijs vernederlandsd in zijn verschillende afdelingen, het lager onderwijs, het lager secundair onderwijs en de normaalschool.

Oorden van gastvrij onthaal voor alle Vlaamse jeugdgroeperingen en culturele verenigingen bleven steeds de Vlaamse abdijen als Achel, Affligem, Averbode, Dendermonde, Grimbergen, Postel, Steenbrugge en Tongerlo.

b) Het Vlaams-nationalisme en de kerkelijke autoriteiten. Ingevolge de Vlaamse politieke onmacht tijdens de coalitieregeringen groeiden wrevel en ontevredenheid in de katholieke rijen. Katholieke intellectuelen van de naoorlogse generatie zochten aansluiting bij de nationalistische partij, wier fractie in de Kamer in 1939 17 leden zou tellen. Verscheidene nationalistische publikaties zagen intussen het licht. De oprecht gelovige L. Dosfel stuurde aan op een eigen katholiek-Vlaams nationalisme en verklaarde in *Het Vlaamsche Land* dat Vlaanderen zonder zelfbestuur nooit zijn doel zou bereiken. De naar Nederland uitgeweken Westvlaamse priester Robrecht de Smet was verscheidene jaren hoofdredacteur van Vlaanderen. Als koel cerebraal denker met een typische emigrantentaliteit streed hij zonder met politieke mogelijkheden rekening te houden voor een Vlaanderen als integreerend deel van Groot-Nederland. Jong Dietschland werd eind 1926 door Cyriel Verschaeve aan het publiek voorgesteld, met Victor Leemans als hoofdredacteur en Mevrouw Dosfel als redactiesecretaresse. Medewerkers waren o.m. de priesters Odiel Spruytte, Leo Dumoulin en Maurits Geerdijn. *Onze Jeugd*, sinds 1920 door de Paters Dominikanen uitgegeven, werd van 1922 tot '28 door de dynamische Pater Jules Callewaert bestuurd. Deze had daarenboven als moderator van het Sint-Thomas-genootschap een diepgaande invloed op de Gentse studenten.

Aanvankelijk lag het Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond te Leuven tussen de Vlaamse vleu-

gel van de katholieke partij enerzijds en de Frontpartij anderzijds. Mgr. P. Ladeuze, de Nederlands-onkundige rector van de Leuvense universiteit, aanvaardde grif dat wie als advocaat, arts, ingenieur onder het volk werkt, de taal van het volk moet kennen en spreken. Maar eisen dat het universitair onderwijs in het Nederlands gegeven zou worden en niet in een grote internationale taal, vond hij waanzinnig en ongehoord. Door de moeizame strijd om de vernederlandsing van de Gentse universiteit en de beruchte Nolf-wet won het radicalisme onder de jongeren steeds terrein. Rellen en strubbelingen bleven dan ook niet uit. Te Leuven werd 1924 het jaar der ernstigste conflicten tussen studenten en academische overheid. Een tiental Vlaamse studenten werden van de universiteit verwijderd, waarop de hoogleraren reageerden met het uitroepen van de financiële boycot van de Leuvense universiteit. Van hogerhand werd intussen beproefd te bemiddelen. Op 5 april 1925 immers zouden verkiezingen voor Kamer en Senaat plaatsvinden, en het nationalisme dreigde in het Vlaamse land verder door te breken. In een gezamenlijke herderlijke brief van 2 februari 1925 (Coll. Mech. 1924-'26, p. 241-294), waarin achtereenvolgens het liberalisme, het socialisme en het communisme werden veroordeeld, werd zeer discreet de Vlaamse kwestie ter sprake gebracht. Geen veroordeling was het, maar een oproep tot wederzijds begrip in een tot nogtoe ongehoord welwillende taal: „... De Vlamingen”, zo heette het, „vragen niet, dat men de Walen hun invloed of hun rechten ontneme... Maar zij begeren niet als Belgen van ondergeschikten rang behandeld te worden, nagenoeg als arme bloedverwanten in den huize van ‚parvenus’... Is het uit hunne rangen niet, dat ons leger zijn sterkste aandeelen heeft getrokken?..”

Deze verzoenende taal kwam echter te laat. Bij de parlamentsverkiezingen wonnen de socialisten 18 zetels en telden nu in de Kamer een evengroot aantal afgevaardigden als de katholieken (78), die er twee aan de nationalistes verloren. Aan de nationalistes, die met circa 25.000 stemmen vooruitgingen, werd de verrassende winst van de socialisten verweten.

Tussen 1925 en '40 werden de conflicten met de kerkelijke autoriteiten menigvuldiger. Vooral in West-Vlaanderen groeiden de spanningen. De bijna tachtigjarige Mgr. Waffelaert kon moeilijk begrip opbrengen voor Vlaamse nationalistes, die op politiek gebied zelfstandigheid en onafhankelijkheid voor zich opeisten. In de *Monita ad Clerum* voor het bisdom Brugge verscheen dan ook op 30 september 1925 een strenge veroordeling van het nationalisme, dat het kerkelijk gezag miskende en op bestuurlijke scheiding aanstuurde (Coll. Brug. 1923-'27, p. 215-217). Het heette er: „... Aan alle priesters zonder onderscheid... gebieden wij daarom uitdrukkelijk, in naam van de heilige gehoorzaamheid geen andere weg te volgen dan die welke de bisschop... hun voorschrijft... De zo geheten nationalistische politiek... keuren wij eveneens af. En wij waarschuwen alle priesters en clerici die... openlijk of bedekt deze politiek zouden steunen, dat zij zich in een zwaarzondige materie aan ongehoorzaamheid en opstandigheid tegen het wettige en zelfs kerkelijke gezag zouden schuldig maken.” Deze veroordeling liet aan duidelijkheid niets te wensen over. Vlaamsgezinde seminaristen en aan-

komende priesters voelden zich hiermee voor een pijnlijke keuze gesteld: duidelijk Vlaams zijn of priester worden. Zwaar leden zij onder de dreiging van doorzending, indien zij niet akkoord gingen met de politieke gevoelens van hun geestelijke overheid. Getuigen uit die tijd beweren dat vele humaniora-leerlingen de evangelisatie in de missielanden verkozen boven het priesterschap in hun eigen bisdom. Op 1 februari 1927 waarschuwde Mgr. Waffelaert in zijn vastenbrief, dat de bisschoppelijke voorschriften niet alleen de geestelijkheid, maar alle gelovigen van zijn bisdom raakten, en hij vervolgde: „... wij verwittigen alle gelovigen dat zij die deze politiek begunstigen zich in gewetenszware zaak aan ongehoorzaamheid en opstand tegen het wettig gezag, ook het kerkelijke zouden schuldig maken...”. De druk op de gewetens werd steeds zwaarder en wie leek zich niet te willen voegen, liep het gevaar, vooral in de onderwijssector, te worden afgedankt en zijn functie te verliezen. Intussen hadden de overige Belgische bisschoppen de veroordelende tekst van Mgr. Waffelaert overgenomen en aan hun respectieve geestelijkheid meegedeeld. Voor welwillend luisteren naar ondergeschikten met afwijkende politieke meningen, die toch niet tegen geloof en zeden indruisten, was de tijd nog lang niet rijp.

In december 1931 werd Mgr. Henri Lamiroy bisschop van Brugge. Als deken te Ieper had hij door zijn kordaat en beslist optreden de aandacht getrokken van de pauselijke nuntius en van enkele vooraanstaande personen in stad en provincie. Als bisschop achtte hij zich geroepen om in zijn bisdom de ogenschijnlijk verzwakte tucht te herstellen. „Met mijter en staf” bestuurde hij, bereid weerspannige Vlaamsgezinden, geestelijken zowel als leken, desnoods naar zijn wil te buigen. Zeer begaafd en uiterst actief, gaf hij van meet af aan de indruk alles te weten en voor ieder probleem een pasklare oplossing te hebben. Deze zelfzekerheid echter maakte een open dialoog met anderen onmogelijk. Hij miste zo de kans om naar anderen te luisteren en werd geleidelijk de gevangene van zijn persoonlijke opvattingen.

Ook bij Kard. Van Roey bleven inzake Vlaamse aangelegenheden een strakke zienswijze en houding overheersen. Als geboren Kempenaar trouw aan gevestigde tradities, hechte hij er zeer aan niet te tornen aan kerk, katholieke partij, vaderland. Alle drie waren haast even heilig. Wie hieraan durfde raken, leek niet ten volle betrouwbaar noch orthodox. In die geestesgesteldheid gaf hij op 17 september 1927 zijn instructies aan de collegedirecteuren (Coll. Mech. 1928, p. 92-99), schreef hij op 28 mei 1928 aan de Katholieke Vlaamsche Volkspartij van Turnhout (Coll. Mech. 1929, p. 469-471) en op 27 juni 1930 de Herderlijke Brief, door de andere bisschoppen mede-ondertekend, naar aanleiding van de Belgische Onafhankelijkheidsfeesten (Coll. Ep. Mech. 1926-'31, nr. 35).

Tegenwoordig erkent iedereen grif dat de kerkelijke overheid niet zelden de grenzen van haar bevoegdheid heeft overschreden. Uitspraken als op 27 juni 1930: „Als herders uwer zielen verklaren en onderwijzen wij dat voor allen, zowel Vlamingen als Walen, België het vaderland is...” klinken nu haast ongelooflijk en ongehoord. Duidelijker dan voorheen blijkt dat dergelijke uitspraken niet tot het herderlijk gezag behoren en ten hoogste de per-

soonlijke opinie van de bisschoppen kunnen weer-geven. Zij werden door de Franstalige pers steeds triomfantelijk bekendgemaakt en stelden intussen katholieke Vlaamsgezinden en hun families voor pijnlijke gewetensvragen en vervreemdden hen niet zelden voorgoed van de Kerk.

Bij een moraal-theologisch dispuut aan het Filosofisch Instituut der Jezuiten te Egenhoven werd in januari 1930 de vraag gesteld, of de bisschop het stichten van een nieuwe politieke partij mag verbieden? Van bevoegde theologische zijde werd hierop geantwoord: „Opdat een dergelijk verbod wettig zou zijn moet de voorgenomen stichting indruisen tegen de natuurwet. Men gelieve in acht te nemen, dat naar veler oordeel (b.v. de la Brière...) louter godsdienstige opportunitetsmotieven hiertoe niet volstaan.” (*Mémoire sur l'attitude religieuse à l'égard de la question flamande en Belgique*, p. 28).

c) *De Katholieke Actie en de V.B.* In deze atmosfeer van wantrouwen bij de studerenden en afgestudeerden tegenover de Kerkelijke autoriteiten werd de Katholieke Actie (KA) in Vlaanderen ingevoerd. Met zijn dynamische invloed op de arbeidersjeugd heeft priester Jozef Cardijn de opvattingen van Pius XI ongetwijfeld het best verwezenlijkt. De Katholieke Arbeidersjeugd (KAJ), door Cardijns bezieling gedragen, werkte inspirerend op de andere maatschappelijke standen. In Brussel en Wallonië startte de Association catholique de la Jeunesse Belge (ACJB), die voortaan onder leiding van de bisschoppen alle Franstalige jeugdgroeperingen zou overkoepelen. Beproefd werd ook in Vlaanderen alle katholieke jeugdgroepen op dezelfde manier te verenigen. Voor de KAJ en de Boerenjeugd leverde dit geen bezwaar op. Bij de studerenden stuitte men op de sinds jaren gevestigde Katholieke Vlaamsche Studentenbeweging. „Vlaams” en „katholiek” werden hier altijd als een onverdeelbaar ideaal beschouwd. „Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Christus” was er sinds meer dan een halve eeuw de spontane en oprechte uitdrukking van. Op de colleges en aan de universiteit was de laatste jaren echter een onverholven wantrouwen tegenover het episcopaat gegroeid. De gebeurtenissen van 1924-'25 te Leuven en de kerkelijke veroordelingen hadden de stemming zeker niet verbeterd. Op 11 april 1928 werd te Mechelen in aanwezigheid van Kard. Van Roey, het Jeugdverbond voor Katholieke Actie (JVKA) gesticht, met Prof. Dr. Van Goethem als voorzitter en Mgr. Cruysberghs als proost. Bij het opstellen en bespreken van de statuten kon Mgr. Cruysberghs niet zonder veel moeite de volledige zelfstandigheid van het JVKA bereiken, zodat er geen sprake zou zijn van een eventueel opgaan, samen met ACJB, in een nationaal jeugdverbond. Het ietwat kunstmatig inlijven der jongeren in de KA werd dan ook, en niet helemaal ten onrechte, beschouwd als een gretig gebruikte gelegenheid om het Algemeen Katholiek Vlaamsch Studentenverbond geleidelijk lam te leggen en uit te schakelen. Afgestudeerden, die voorheen op het college en aan de universiteit aan meer spontaneïteit en zelfstandigheid gewend waren, konden zich hier moeilijk mee verzoenen. Onder de volwassenen bleef het dan ook bij losse onvolgroeide pogingen om hen bij de KA in te lijven. Enkel in het bisdom Brugge wist men tot een strijdbare algemene orga-

nisatie te komen. Tijdens en na de Tweede Wereldoorlog kwam de Katholieke Studentenactie (KSA) tot verdere ontplooiing en bloei en wist zij haar Vlaamse inslag te behouden en zich als KSA-Jong Vlaanderen aan te dienen. Aan de Leuvense universiteit deed zich inzake de KA vooral de grote invloed van Prof. A. Dondeyne gelden.

Ongewild wierp in 1931 de vroom bedoelde bedevaart naar Rome der KSA-ers een schril licht op de tendentieuze voorlichting bij het Vaticaan. Op aanbeveling van hun bisschoppen en onder leiding van o.m. L. de Kesel, K. Dubois, G. Philips en P. Vandermeulen pelgrimeerden in september een zeshonderd Vlaamse studenten van de KSA naar Rome om er hun eerbiedige trouw aan de paus te betuigen. Alles verliep uitstekend, ook te Rome, tot aan de pauselijke audiëntie. Wat het gedroomde hoogtepunt moest zijn, werd een bittere ontgoocheling. Geen sprake meer van de voorgenomen vlaggewijding, noch van de aanbieding van de meegebrachte geschenken. In plaats van een vaderlijke welkomsgroet richtte de verkeerd ingelichte Pius XI een pijnlijk scherpe berisping tot de jonge Vlaamse bedevaarders, hun opstandigheid en ongehoorzaamheid tegenover de bisschoppen en het wettelijk burgerlijk gezag verwijtend. Met beklemd hart verlieten de onthutste knapen het Vaticaan. De in verlegenheid en opspraak gebrachte officiële instanties, zoals de Belgische ambassades bij het Vaticaan en het Quirinaal, het Hof en de Nuntiaatuur te Brussel en de te Rome verblijvende Belgische geestelijken, hebben in de eerstvolgende dagen en weken om het luidst betuigd op geen enkele manier verantwoordelijk te zijn voor het pijnlijk misverstand. Maar het kwaad was geschied.

6. VAN 1944 TOT '70.

a) *Tijdens de Tweede Wereldoorlog (1940-'44)*. De meerderheid der Vlaamsgezinden uit de tijd vóór 1940 behoorden steeds tot de katholieke gemeenschap. Al waren zij niet revolutionair gezind, het lag ook niet in hun aard om luidruchtig naar buiten met vaderlandse liederen en leuzen te schermen. De povere resultaten die voor Vlaanderen zo moeizaam langs parlementaire weg verkregen waren, hadden hen overigens ontnuchterd en ontgoocheld. De Katholieke Vlaamsche Volkspartij trachtte de Vlaamse gelijkberechtiging nog in een unitair België te verwezenlijken. Het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV) echter was principieel tegen de bestaande staatsstructuur en streed voor federalisme om uiteindelijk eventueel tot een Grootnederlandse staat te komen. Op buitenlands gebied stemden alle Vlaamsgezinden, onder het motto „Los van Frankrijk”, in met de neutraliteitspolitiek, sinds 1936 door de regering gehuldigd. Om al deze redenen echter werden flaminganten door de Franstaligen en Fransgezinden gemakkelijk als „verdachten en onbetrouwbaren” gebrandmerkt.

Zo was de toestand, toen de Duitse troepen op 10 mei 1940 België binnenvielen. Ingevolge de schending van de Belgische neutraliteit konden de meeste Vlamingen zich nooit met het optreden en de bedoelingen van de bezettende macht verzoenen. Een minderheid echter achtte het grote uur geslagen en was tot samenwerking bereid. Het VNV, al zocht het trouw te blijven aan het „Onverfranst en Onverduits”, collaboreerde om met Duitse steun een zelfstandig Vlaanderen op te richten. Andere organisaties, zoals het Algemeen Katholiek Dietsch

Studentenverbond, het Algemeen Vlaamsch Nationaal Jeugdverbond, de Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft, het Vlaams Legioen, enz. deden dat om het grote Germaanse Rijk te helpen verwezenlijken.

De periode 1940-'44 is zo in de V.B. een periode geworden van veel misverstand en verkeerde berekeningen, wederzijds wantrouwen en bedrog, waarvan een groot aantal katholieken het slachtoffer zijn geworden. Kenschetsend is in dit verband de strenge brief die Pater Jules Callewaert (zelf VNV-er) op 3 april 1943 aan de Hoge Raad van het VNV richtte. Callewaert zegt hier onomwonden, dat het VNV niettegenstaande de oorspronkelijk goede bedoelingen, de verkeerde weg is opgegaan en op valse beginselen steunt, namelijk: 1° „Duitsland moet winnen”. „Nee”, zegt Callewaert, „het eerste princip is: Vlaanderen moet winnen”. Van de kant van Duitsland heeft het idealistische Vlaanderen geen enkele waarborg noch zekerheid te verwachten; 2° Er wordt geschermd met de macht en de triomf van het nationaal-socialisme. „Welk nationaal-socialisme wordt bedoeld?” vraagt de schrijver. Volgens hem is er maar één nationaal-socialisme, dat van Rosenberg, waarbij én de partij én de SS én de Hitlerjugend zweert. Welnu, een dergelijk nationaal-socialisme betekent voor Vlaanderen verloochening van zijn katholiciteit en afglijden naar puur heidendom; 3° Hij merkt scherp op: „Er is geen echte VNV-leiding”. Deze buigt en kruipt, aarzelt en dubt en eindigt altijd met toe te geven. Geer wonder dat de Duitsers het VNV niet vrezen daar ze iedere dag merken dat het VNV hen vreest.

Het meest tragische voor de christelijke Vlaamse jeugd was ongetwijfeld het misleidend ronselen voor het Vlaams Legioen. Vooral katholieke jongens en mannen sloten zich enthousiast aan, in de waan dat het om een kruistocht tegen het communisme ging. Het „Rome of Moskou” van de Katholieke Actie enkele jaren geleden, werd echter zeer gauw veranderd in „Berlijn of Moskou”!

Van de capitulatie af heeft de hogere Belgische geestelijkheid terstond de verdediging van Leopold III op zich genomen en van allen gevraagd aan de zijde van de koning trouw verenigd te blijven. Inzake de V.B. heeft zij zich tijdens de Tweede Wereldoorlog van alle verklaring in het openbaar onthouden. Aan priesters en leraren bij het vrij onderwijs werd het bijwonen van Duitsgezinde manifestaties verboden. Voor sommige, vermeende onbetrouwbaren, als de Paters Callewaert, Stracke, Van Opdenbosch, Dom van Assche, enz. werd de bewegingsvrijheid beperkt, het optreden in het publiek verboden en soms de jurisdictie geweigerd. Priester Cyriel Verschaeve ging als voorheen zijn eigen weg. Vele diepgelovige katholieken, voorbeeldige huisvaders, hebben gedurende die jaren pijnlijk ondervonden dat zij om hun te goeder trouw samenwerken met de bezetter door sommige onverzoenlijke ultra's van de overkant, geestelijken en leken, hard werden bejegend, geschuwd en uitgestoten; en zij niet alleen, maar ook hun kinderen, die hierin zonder schuld waren.

b) *De repressie.* Onmiddellijk na de bevrijding in september 1944 werden gewelddaden gepleegd en zeer willekeurige aanhoudingen gedaan van echte of vermeende politieke en economische collaborateurs. Alleen voor het Vlaamse land werden 184.627

zuiveringsdossiers bij het Militair Gerechtshof ingediend, 33.030 vonnissen geveld en 105 personen terechtgesteld. Van de geestelijken die van de repressie het meest te lijden hadden, dienen er enige te worden vermeld. Priester Cyriel Verschaeve werd bij verstek ter dood veroordeeld. Pater Jules Callewaert O.P. werd beschuldigd van samenwerking en aansporing tot samenwerking met de vijand. Op 7 maart 1946 werd hij tot zes jaar gevangenisstraf veroordeeld; twee maanden later werd zijn straf voor het Hof van Beroep te Gent verdubbeld. Na drie jaren echter werd hij vrijgelaten. Dom Modest van Assche, abt van de St.-Pietersabdij te Steenbrugge, werd reeds in de eerste dagen na de bevrijding, 20 september 1944, gearresteerd. Beschuldigd van Duitsgezindheid en verklikking stierf hij na dertien maanden voorarrest lichamelijk en geestelijk geknakt in het St.-Jansgasthuis te Brugge, in de nacht van 21 op 22 oktober 1945.

In de eerste weken en maanden na de bevrijding vonden vele verdachten onderkomen en veiligheid bij priesters en kloosterlingen, terwijl hun familieleden moreel en materieel werden voortgeholpen. Anderzijds hebben vele gedetineerden in de kampen en gevangenis bitter geklaagd over de passiviteit der geestelijken. Jonge Oostfronters, die in de vooroorlogse jaren dikwijls hadden gehoord over een niet te ontwijken keuze tussen Rome en Moskou en met hun jeugdig idealisme waren mee-gesleept in een zogenaamde „kruistocht” tegen het communisme, voelden zich nu bedrogen en in de steek gelaten.

In hoeverre de hogere geestelijkheid persoonlijk mondeling en schriftelijk bij de politieke en rechterlijke instanties verzoenend heeft bemiddeld, blijft voorlopig onbekend. De persoonlijke archieven van de bisschoppen en reguliere hogere oversten zouden ons hierover kunnen inlichten. Zij zijn vooralsnog ontoegankelijk. De herderlijke brieven echter en andere gepubliceerde documenten getuigen dat van kerkelijke zijde herhaaldelijk tegen de willekeurige arrestaties en vonnissen werd geprotesteerd.

Op 25 januari 1945 sprak Kard. Van Roey in de vastenbrief zeer harde taal: „... Zij ook zijn plichtig, die na de bevrijding een menigte medeburgers zonder mandaat aangehouden hebben, zonder ernstige redenen aangeklaagd, soms mishandeld, medeburgers onder wie een zeker aantal onschuldigen zijn en velen die zich slechts aan kleinigheden bezondigden en die niettemin sinds maanden in de gevangenis opgesloten zijn, samen met de grootste misdadigers... Wij betreuren dezen toestand en wij smeken met aandrang de verantwoordelijke overheden hierin onverwijld orde te brengen. Het mag niet gezegd worden dat de Duitse methoden, die wij tijdens de bezetting verafschuwden, onder een Belgisch regime in voege zouden blijven. Men houde ook op... verdacht te maken tal van goede burgers die zich naar beste vermogen toegewijd hebben aan het welzijn van de bevolking..., in uiterst moeilijke en gevaarlijke omstandigheden, ondenkbaar voor wie ze niet beleefd heeft...!”

Een maand later schreef Mgr. Louis Kerkhofs, bisschop van Luik (2 februari 1945): „... Dat de plichtigen... gestraft worden, dat is rechtvaardig, dat ligt in de lijn van de orde. Doch zulks moet gebeuren na een rechtmatige en wettelijke veroor-

deling, maar niet op voorhand, door eene opgezweepte menigte of door niet wettig aangestelde personen. Onschuldigen mogen niet blijven kwijnen in het gevang! Hoe zouden wij het niet betreuren dat een handelwijze die wij met recht bij den vijand geschandvlekt hebben, ook bij ons door Belgen op eigen landgenoten toegepast werd?... Eensdaags en zelfs weldra zal men maar moeilijk kunnen gelooven dat zulke ongeregeldheden hebben kunnen plaats vinden hier te lande, in België, alom bekend om zijn gematigdheid, zijn vrijheidszin, zijn eerbied voor den menschelijken persoon, en waar alle opinies zoo tot uiting mogen komen. Het gebeurde kleeft als een vlek op onzen goeden naam: voor de eer van ons land en uit medelijden voor de slachtoffers willen wij hopen dat al wat van die vlek nog overblijft, weldra geheel uitgewischt worde..." (Acta nr. 47)

In zijn vastenbrief van 8 februari 1946 pleit kardinaal Van Roey opnieuw voor liefde en rechtvaardigheid: „... De liefde sluit de haat uit... Zij die van ‚heilige haat‘ spreken, spreken niet als christenen. Liefde sluit de wraak uit, doch verhindert niet de rechtvaardige straf van degenen die zich schuldig maken aan misdaden of ongerechtigheden... Het oordeel en de straf behoren evenwel uitsluitend aan de wettige overheid, en deze mag zich evenmin als privaatspersonen laten leiden door drift of wraak, maar moet de juiste maat houden...”

Deze protesten klonken voorzeker oprecht en ook duidelijk. De vraag mag nochtans gesteld worden: had de hogere geestelijkheid zich vroeger, vóór de oorlog, doorgaans dichter bij het Vlaamse recht opgesteld dan bij de regerende machten, zou zij dan niet veel mensen van collaboratie en vergissing weerhouden en meteen veel leed en verdriet gespaard hebben? Eind januari 1948 werd door het Mannenverbond voor KA van het bisdom Brugge een degelijke studie uitgegeven over het Moreel en Juridisch Aspect van de Repressie (Roeselare, 40 pp.). Na te hebben gewezen op de onvermijdelijkheid van een repressie tengevolge van psychologische, politieke en morele factoren (de wettelijke rechtvaardigheid eist de bestraffing van grove fouten en misdaden) betoogt het geschrift dat de uitoefening van de strikte rechtvaardigheid in christelijke cultuurlanden steeds door christelijke caritas moet worden gedragen en door billijkheid en goedertierenheid verzacht. Na de Besluit-Wetten van Londen en hun toepassing na de bevrijding ontleed te hebben komen de auteurs tot het besluit dat tengevolge van willekeurige aanhoudingen, mishandelingen en incoherente vonnissen „het rechtvaardigheidsgevoel en de achting voor de rechtsmacht een gevoelige deuk hebben gekregen... en dat aan de druk van de openbare mening op het gerecht al te dikwijls op ergerlijke wijze werd toegegeven” (p. 33). Daarenboven: „de wijze waarop de repressie in Vlaanderen praktisch werd uitgevoerd, heeft meer dan eens de indruk gewekt, dat men haar heeft willen misbruiken om de Vlaamse beweging of althans haar meest vooruitstrevend deel, te decapiteren” (p. 35).

Een kwart eeuw na het beëindigen van de vijandelijkheden zijn er nog duizenden in het land die financieel en moreel nog steeds dag aan dag de gevolgen van hun misstap of van de misstap van hun vader of echtgenoot ondervinden. Op 12 september 1969 deed Mgr. J.M. Heuschen, bisschop

van Hasselt, dan ook een plechtige oproep tot verzoening. Hij suggereerde het samenstellen van een groep van wijzen, afkomstig uit verschillende politieke partijen, universitaire wereld, rechtswereld, sociale organisaties en vaderlandse verenigingen, „wijzen die bereid zijn alles wat vernield werd weder op te bouwen en zo de basis te leggen voor een broederlijke samenleving”. (Meded. priesters, Bisdom Hasselt, 1 oktober 1969, p. 171-174). Op de eerste daaropvolgende bisschoppelijke conferentie van 18 december 1969 verklaarden alle Belgische bisschoppen zich met deze oproep akkoord.

c) *De Leuvense universiteit*. Met de taalwet van 1932 betreffende de vernederlandsing van het lager en secundair onderwijs, en die van 1963 betreffende de vernederlandsing van de administratie, werd de Vlaams-Waalse taalgrens op basis van het territorialiteitsbeginsel duidelijk afgebakend. Op 29 augustus 1963 verzochten de Belgische bisschoppen de Franstalige leden van de universiteit de territoriale ééntaligheid van Leuven met alles wat hiermee verbonden is, eerlijk te aanvaarden. In goede aarde viel dit niet. In de schoot van Leuven-Frans ontwikkelde zich zeer snel een dubbele stroming: een Waalse ten voordele van geleidelijke overheveling naar Wallonië, en een Brussels-Franse ten gunste van een zo grote uitbreiding van de Brusselse olievlek, dat Leuven erin zou worden opgeslorpt. In een memorandum op 27 november 1965 werd door de Vlaamse Leergangen de aandacht van de bisschoppen gevestigd op de menigvuldige taalvertredingen in de klinieken en andere universitaire instellingen te Leuven en in de Franse school te Heverlee, alsmede op de druk uitgeoefend op de Commissie van de Openbare Onderstand, op de politieke mandatarissen, op de Leuvense industriëlen en zakenmensen. Op 22 december 1965 gaf het katholiek persagentschap Centrum Internationale Persdienst (CIP) in verband met Leuven een communiqué vrij waarin de bisschoppen hun onwrikbare wil uitdrukten de universiteitseenheid te behouden en meteen de maximale ontplooiing van haar twee taalgemeenschappen te verzekeren. Deze verklaring werd in Vlaanderen zonder enthousiasme vernomen, omdat ze geen duidelijk antwoord gaf op de twee voorgelegde wensen: de autonomie van de Vlaamse afdeling én de overheveling van de Franse afdeling naar Wallonië. Evenmin duidelijk is wat precies in de volgende vijf maanden gebeurd is en welke macht ten slotte de bisschoppelijke verklaring van 13 mei 1966 heeft geïnspireerd. Op zondag 15 mei werd deze via radio en televisie bekendgemaakt. Ze was ondertekend door kardinaal L.J. Suenens en de residentierende bisschoppen, A.-M. Charue (Namen), Ch.-M. Himmer (Doornik), E.-J. de Smedt (Brugge), G.-M. van Zuylen (Luik), J.-V. Daem (Antwerpen) en L.-A. van Peteghem (Gent). De hoofdgedachten komen hierop neer: „... Wij willen het behoud van de institutionele en functionele eenheid van de Alma Mater, alsmede haar fundamentele geografische eenheid, dit is haar eenheid te Leuven zelf, en wij aanvaarden niet dat deze eenheid door al wie tot de universiteit behoort, publiek in het gedrang wordt gebracht... Gezien de noodzakelijkheid Leuven te ontlasten..., zal de deconcentratie geleidelijk geschieden... niet door overheveling, maar door ontubbeling van de kandidaturen. Dit geldt voor beide taalgemeenschap-

pen... Wij vragen aan allen (deze beslissing) te aanvaarden... De oproep wordt een verordening waar het gaat om de leden van het academisch, wetenschappelijk en administratief personeel van de beide taalstelsels... Wat de studenten betreft die deze schikkingen niet zouden onderschrijven: zij moeten zelf de gevolgen trekken uit de door hen gedane keuze..." (Pastoralia, 23 mei 1966, nr. 18). Deze autoritaire bisschoppelijke verklaring werkte als een kernontploffing met verdere kettingreacties over het Vlaamse land. Niettegenstaande de geuite bedreigingen gingen de Vlaamse studenten van de volgende dag af in staking. De Vlaamse professoren sympathiseerden met hen, alsook de overige universitaires in Vlaanderen, de politieke mandatarissen, de Vlaamse culturele en sociale verenigingen. Gemanifesteerd werd niet alleen op straat en op de belegde meetings, maar ook in sommige kerken. De reden van deze algemene verontwaardiging en reactie der Vlamingen lag in de bezorgdheid om de taalhomogeniteit van Leuven en Vlaams Brabant te handhaven. Zij sproot overigens voort uit de jarenlange ervaring dat Walen en Franstaligen zich weinig moeite getroosten zich aan de eisen van het Nederlandstalig gebied aan te passen, maar steeds een exterritorialiteitsregiem voor zich opeisen, om dit dan weer verder uit te breiden. Op Vlaams gebied betekende de oprichting van het bisdom Hasselt in deze periode (1967) en de verworven zelfstandigheid tegenover Luik wel een belangrijk winstpunt. Maar inzake Leuven duurde de zeer gespannen toestand voort en ging het probleem van het universitaire meer naar het politieke vlak over. Op 7 februari 1968 moest de katholiek-liberale regering ontslag nemen. Op 2 februari had Mgr. De Smedt, bisschop van Brugge, op de jaarvergadering van de arrondissementale Boerengilden te Kortrijk openlijk verklaard: „De verklaring van 13 mei 1966 was een ongelukkige verklaring. Zij is nu voorbijgestreefd. Men kan en men zal er zich niet meer aan houden. Ik ben ervan overtuigd, dat ik mij op 13 mei 1966 schromelijk en grof heb vergist, maar ik voeg er onmiddellijk aan toe dat men er ook schromelijk misbruik van gemaakt heeft.”

d) *Vlaamse pastoraal*. Niet de Vlaamse pastoraal in haar geheel, slechts een onderdeel hiervan wordt onder de loep genomen. De invoering, naar de geest van het Tweede Vaticaans Concilie, van de volkstaal in de liturgie werd ook in het Vlaamse land gunstig onthaald. Enkele Franstalige minderheden echter eisten een Franstalige eucharistieviering voor zich op en het behoud van de Franse sermoenen. Toen sommige parochies hieraan toegaven, werd hier herhaaldelijk, binnen en buiten de kerk, tegen gemanifesteerd, bijvoorbeeld te Antwerpen, in sommige randgemeenten van Brussel, alsook aan de kust. Van hogerhand werd de lijn toen scherp getrokken: 1° In alle parochiekerken van het Nederlandstalig gebied gebeuren de eucharistieviering en de homilie uitsluitend in het Nederlands; 2° In enkele parochiekerken aan de kust is het toegestaan tijdens de zomerperiode, na de homilie een kort résumé in het Frans te geven; 3° Zoals voor de buitenlanders (Duitsers, Engelsen, Italianen, enz.) in bepaalde niet-parochiekerken de liturgie soms in hun eigen taal wordt gevierd, kan dit eventueel soms voor Franstalige minderheden worden toegestaan.

Wat Brussel betreft, is zowel de seculiere als de reguliere clerus in 't verleden helaas én bij de liturgieviering én in 't raam van de parochiale diensten en activiteiten een agent van verfransing geweest. Met de oprichting in 1962 van een onderscheiden Nederlandstalig en Franstalig Vicariaat werd geleidelijk op een gezondmaking der atmosfeer aangestuurd. Men kwam van zeer ver en langzamerhand slechts scheen het duidelijk te worden, dat, evenals de inwoners van Brussel van elkaar verschillen op cultureel en sociaal gebied, dit ook geldt op het religieuze vlak.

In 1969 werd de autonomie van de Nederlandstalige en Franstalige pastoraal in Brussel afgekondigd, met als direct gevolg: 1° de benoeming van zeventien pastores voor de eigen Nederlandstalige territoriale gemeenschappen; 2° een doorgedreven autonomie van de Nederlandstalige pastoraal in een groot getal nu nog unitaire parochies onder leiding van een Nederlandstalige priester; 3° de oprichting van een Nederlandstalige priesterraad en pastorale raad; 4° de stichting van een pastoraal centrum en de uitgave van het blad Kerk in de Stad. We geven hier een overzicht van de wekelijkse eucharistievieringen in de negentien gemeenten van Brussel in 1970-'71.

	Nederlands	Frans	Beur- telings	Twee- talig
Brussel 1.	21	84	2	2
2.	25	23	4	—
Jette	14	14	3	—
Ganshoren	4	4	2	—
Koekelberg	8	8	—	—
Sint-Jans-Molenbeek	22	20	—	1
Sinte-Agatha-Berchem	3	4	—	—
Anderlecht	31	27	6	5
Evere	9	9	—	—
Schaarbeek	21	48	2	1
Sint-Joost-ten-Node	6	13	—	—
Sint-Lambrechts-Woluwe	12	17	1	2
Sint-Pieters-Woluwe	17	30	—	—
Sint-Gillis	4	24	—	—
Etterbeek	7	25	—	—
Elsene	9	62	—	—
Oudergem	7	16	—	2
Vorst	7	35	—	—
Ukkel	18	39	—	—
Watermaal-Bosvoorde	6	20	—	—
	261	518	20	13

7. **CONCLUSIES.** Het tijdvak 1780-1970 is voor het Vlaamse volk een tijdperk van lange, lome slaap geweest waarop een traag ontwaken is gevolgd. Twee perioden zijn duidelijk te onderscheiden: van 1780 tot 1918 en van 1918 tot 1970.

In welke mate heeft de Kerk die geestelijke verdooving onderhouden en bestendigd? In welke mate droeg zij bij tot het ontwaken en de bewustwording van het Vlaamse volk?

In het laat-feodaal regiem waarbij tot in 1919 de landsverkiezingen gebeurden op basis van de belasting plicht of van het algemeen-meervoudig stemrecht, berustte de politieke macht overwegend in de handen van de gegoede stand. Deze was in Vlaanderen de Franstalige adel en de hogere bur-

gerij, een relatief kleine minderheid die door haar afkomst en vermogen de logge Vlaamse volksgemeenschap gemakkelijk beheerste. Middenstanders, arbeiders en boeren, zich van hun Vlaamse aard en waarde weinig bewust, ondergingen goedzakkig deze heerschappij. Frans heette immers welstand, macht en aanzien, Vlaams armoede en achterlijkheid.

In het Vlaamse land leunde de hogere geestelijkheid bij de Franstalige hogere klasse aan, en wel om drie redenen: zij was vooreerst betoverd door het prestige van de Franse taal en cultuur en beschouwde het als „un crime contre l'esprit” deze uit onze gewesten te durven bannen. Inzake staatsstructuren en -instellingen was zij daarenboven even behoudendgezind en angstig gekant tegen vernieuwing en evolutie als de bezittende klasse. Ten slotte, hoge geestelijke waarden waren te verdedigen, zoals de vrijheid van eredienst en onderwijs, het beheer van kerken en kloosters, het bouwen en onderhouden van scholen en diverse liefdadige instellingen, geestelijke waarden waarvoor zij de steun van politiek en economisch sterken niet wenste te ontberen.

De lagere geestelijken anderzijds, op de parochies en in de colleges dichterbij de mensen wonend,

bleven in nauwer contact met de gewone volksklasse van stad en land. Authentiek in denken en doen sympathiseerden zij vrij ongedwongen met de volksgewoonten en tradities van hun medemensen en voelden er geen behoefte aan zich met vreemde pluimen te tooien. Zij luisterden graag naar de ongekunstelde volkstaal met haar kleurrijke gezegden en spreuken, en brachten de gewone volksman en de studerende jeugd geleidelijk tot de voor hen verrassende ontdekking, dat hun Nederlandse taal en cultuur toch niet zo arm en achterlijk waren als vele anderen het hun graag voorhielden. Zij inspireerden in de verfranste colleges en seminaries de letterkundige kringen „tot betere kennis van de moedertaal”, waaruit naderhand de meer agressieve en

strijdlustige Katholieke Vlaamsche Studentenbonden en verenigingen groeiden.

Bij de eeuwwisseling namen deze twee tegengestelde tendensen scherpe vormen aan met enerzijds het politieke streven der Vlaamsgezinden naar de vernederlandsing van het secundair en hoger onderwijs, en anderzijds het bewust dwarsbomen van de onderscheiden wetvoorstellen van Coremans door de conservatieve geestelijken en leken.

Deze, onder de geestelijkheid dubbele stroming van verfransing en conservatisme naast vernederlandsing en democratie, blijft in het hele verdere verloop van de V.B. waarneembaar, met dien verstande dat na 1918: de Franstalige klasse in Vlaanderen geleidelijk aan macht en invloed inboet; een nieuwe generatie van mondige Vlaamsgezinden aantreedt, eertijds in het Algemeen Katholiek Vlaamsch Studentenverbond en het Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond gevormd en nu op rijpere leeftijd, binnen en buiten de politiek, diverse Vlaams-katholieke initiatieven inspirerend; de kerkelijke overheid niet zelden al te angstig en node-loos bezorgd was om de eenheid én van het land én van het katholieke front; de tot volwassenheid gerijpte katholieke bevolking in Vlaanderen eerlijk het land kan dienen en aan kerk en geloof oprecht trouw blijven, zonder in alles de politieke gezindheid van haar geestelijke overheid te moeten delen.

LITERATUUR:

Algemeen: P. Fredericq, *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging*, 3 dln. (1906-'09); - H. Pirenne, *Histoire de la Belgique*, IV-VII (1926-'32); - L. Picard, *Geschiedenis van de Vlaamse en Groot-Nederlandse Beweging*, 2 dln. (1942-'59); - M. de Vroede, *Bibliografische Inleiding tot de studie van de Vlaamse Beweging* (1959); - H.J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, 4 dln. (1963-'65); - H.J. Elias, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914/1939*, 4 dln. (1969); - Th. Luykx, *Politieke Geschiedenis van België* (1969, tweede uitgave); - K. van Isacker, *Herderlijke brieven over Politiek* (1969).

1. Van 1780 tot 1830: J.B.C. Verlooy, *Verhandeling op d'onacht der Moederlijke Tael in de Nederlanden* (1788); - J.B. Buelens, *Briefwisseling tussen J.F. Willems en J.B. Buelens* (1821); - J. van der Moeren, *De l'importance de la langue flamande au point de vue national, littéraire, religieux et moral* (1853); - J. van der Moeren, *De jonge levieten van het seminarie van Gent* (1856); - M. Rooses, *Brieven van J.F. Willems* (1874); - A. Verhaegen, *Le Cardinal de Franckenberg* (1889); - De Lanzac de Laborie, *La domination Française en Belgique*, 2 dln. (1895); - A. Sluys, *Geschiedenis van het onderwijs in de Drie graden in België, tijdens de overheersing en onder de regering van Willem I* (1912); - F. Claeys-Bouaert, *Le diocèse et le séminaire de Gand pendant les dernières années de la domination Française* (1913); - A. Goslinga, *Koning Willem, de verlichte despoot* (1918); - J. van den Gheyn, *Maurice prince de Broglie* (1923); - G. Stockman, *De religieuzen en de onderwijspolitiek... in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden* (1935); - J. Crick, *J.F. Willems, Vader der Vlaamsche Beweging* (1946); - K. Schoeters, *P.J. de Nef (1774-1844)* (1948); - F. van Kalken, *La Belgique contemporaine (1730-1930)* (1950); - A. de Jonghe, *De taalpolitiek van koning Willem I in de Nederlanden* (1967).

2. en 3. Van 1830 tot 1918: P. Claessens, *Cardinael Sterckx* (1868); - H. Verriest, *Twintig Vlaamsche Koppen*, 2 dln. (1903); - J. Boudewijns, *La Question Flamande. Les Droits des Belges et la Contrainte indirecte* (1904); - H. Verriest, *Voordrachten* (1904); - *Vertoogschrift aan de Bisschoppen en lijst van de ondertekenaars*, in *Ons Recht* (18 en 25 november 1906); - L. Dosfel, *Levensgrootheid* (1908); - M.H. Rutten, *Rede van... uitgesproken in de synodale vergadering van zijn bisdom. 20 april 1910* (1910); - F. Daels, *Lezingen voor de brancardiërs* [1915]; - Fr. Daels, *Volksfierheid* [1915]; - L. Dosfel, *Vlaamsch Gewetensonderzoek* (1913); - M. Brughmans, *De katholieke Vlaamsche Meisjesbeweging* (1920); - A. Walgrave, *Het leven van Guido Gezelle, Vlaamsch priester en dichter*, 2 dln. (1923-'24); - L. Dosfel, *Schets van eene Geschiedenis van de Vlaamsche Studentenbeweging* (1924); - A. Dosfel-Tysmans, *De Katholieke Vlaamsche Meisjesbeweging* (1924); - J. Muyltermans, *Zijne Hoogw. Kard. Hub. Rutten, in Jaarboek van de Kon. Vl. Academie voor Taal- en Letterkunde* (1928, p. 95-153); - L. Dosfel, *Verzameld Werk* (1928-'33); - J. Laenen, *Geschiedenis van het Seminarie van Mechelen* (1930); - M. Basse, *De Vlaamsche*

Beweging van 1908 tot 1930, 2 dln. (1930-'33); - E. Corr, *Edward Coremans. Herinneringen van zijn dochter* (1936); - R.F. Lissens, *Brieven van A. Rodenbach* (1942); - F. de Pillecijn, *Hugo Verriest* (1942, tweede uitgave); - A. Simon, *Le cardinal Sterckx et son temps*, 2 dln. (1950); - D. Stracke, *Volkslaap en Volksontwaken* (1951); - P. Vandermeulen, *Limburgsch Studentenblaadje voor oorlogstijd* (1954); - K. van Isacker, *Werkelijk en wettelijk Land. Katholieke opinie tegenover de rechterzijde (1863-1884)* (1955); - A. Simon, *Catholicisme et Politique (1832-1909)* (1955); - L. Wils, *De Ontwikkeling van de gedachteninhoud der Vlaamse beweging tot 1914* (1955); - L. Wils, *Kan. Jan David en de Vlaamse beweging van zijn tijd* (1956); - F. Baur, *Verzamelde werken van A. Rodenbach*, 3 dln. (1956-'60); - R.F. Lissens, *De Vlaamse Letterkunde van 1780 tot heden* (1958, derde uitgave); - M. Cordemans, *August Laporta en de „Student”* (1959); - K. van Isacker, *Averechtse Democratie* (1959); - K. van Isacker, *Het Daensisme* (1959); - M. Cordemans, *A. van de Perre's oorlogsjaren 1914-1918* (1963); - J. Simons, *Eer Vlaanderen vergaat* (1963, zevende uitgave); - R. Boudens, *Kardinaal Goossens en de Vlaamse Beweging*, in *De Maand* (mei 1970, p. 235); - *Mevrouw Dosfel 80*, in *Dietsland-Europa*, jg. 15, nr. 10-11 (november 1970); - Fr. van Cauwelaert, *Verhandelingen en voordrachten* (z.j.); - J.R. Leconte, *Aumônies Militaires de la Guerre 1914-1918* (z.j.).

4. en 5. Van 1918 tot '40: E. Rubbens, *Eer modern sprookje. Katholiek Vlaamsche Meisjesbeweging* (1922); - E. Rubbens, *Het gevaar van het Nationalisme* (1923); - V. Clæes, *De Katholieke Vlaamsche Landbond en de meeningsverschillen tussen Katholieke Vlamingen* (1924); - J. van der Meersch, *Politiek en Godsdienst* (1925); - *Strijd der Vlaamsche studenten aan de katholieke universiteit te Leuven, Mei 1924-Maart 1925* (1925); - J. van der Meersch, *Katholieke Leer over het kerkelijk gezag en de brief der Belgische Bisschoppen omtrent het nationalisme* (1926); - *Het Rooms-Katholiek Vlaamsch Nationalisme* (1927); - K. Bois en L. Engels, *Katholieke Aktie voor de Jeugd in Vlaanderen* (1928); - Kan. Tyteca, *De Beteekenis van het Vlaamsch Nationalisme voor het Catholicisme in Vlaanderen* (1932); - F. van Kalken, *Entre deux guerres... 1918-1940* (1944); - L. Moyersoën, *Prosper Pouillet en de politiek van zijn tijd* (1946); - L. Ghesquiere, *Firmin Deprez, studentenleider, blauwvoeter, adjunct in het IJzerleger* (1956); - C. Verschaeve, *Verzameld Werk*, 8 dln. (1954-'61); - J. van Houtte, *De Kerk in Vlaanderen* (1962); - J. Persyn, *De Wording van het Tijdschrift Dietsche Warande en Belfort en zijn ontwikkeling onder de redactie van Em. Vliebergh en Jules Persyn (1900-1924)* (1963); - K. Cruysberghs, *Mémoires* (1964); - M. Cordemans, *Edmond Rubbens* (1965); - A. de Bruyne, *Petits Vicaires...* (1968); - *Huldeboek Robrecht de Smet 1875-1937* (1967); - H.J. Elias, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914/1939*, 4 dln. (1969); - P.J.A. Nuyens, *Pater L.J. Callewaert* (1969); - A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940* (1969).

6. Van 1944 tot '70: *L'Amnestie dans le traité de Versailles et dans d'autres traités de paix* (1923); - E. Leclef, *Le Cardinal Van Roey et l'occupation allemande en Belgique. Actes et Documents* (1945); - H. Haag, *Rien ne vaut l'honneur. L'Eglise Belge de 1940-1945*; - *Verlag van de Commissie van Voorlichting op 14 juli 1946 door Z.M. Koning Leopold III ingesteld* (1947); - F. Maes, *De Vlaamsche Beweging en het incivisme*, in *De Gids op Maatschappelijk Gebied* (1950); - H. Todts, *Hoop en Wanhoop der Vlaamsgezinden*, I (1961); - H.J. Demoen, *Jergom Leuridan* (1963); - R. Derine, *Actuele Standpunten* (1964); - M. van Haegendoren, *De ziekte aan de Dijle* (1966); - R. Derine, *Strijd om Leuven. Feiten en Eisen* (1967); - L. van Bladel, *Revolte om Leuven: een Ethische verantwoording*, in *Streven* (maart 1968); - T. Brouns, *Dagboek van mijn gevangenisleven* (1969); - M.J. Heuschen, *Herderlijke Brief 12 september 1969*, in *Mededelingen aan de priesters, Bisdom Hasselt* (oktober 1969, p. 171-174); - R. Derine, *Pleidooi voor amnestie* (1970).